

Evaluering af LEADER-indsatsen 2014-2016

IFM. DEN ÅRLIGE GENNEMFØRSELSRAPPORT 2017, DET DANSKE LANDDISTRIKTSPROGRAM 2014-2020

NETVÆRKSCENTERET, ERHVERVSSTYRELSEN

30. AUGUST 2017

Lea Kvistgaard

KVEA | AMERIKAVEJ 12, ST. T.V. – 1756 KØBENHAVN V

Morten Kvistgaard

EVALUATORS.EU APS | LUFTMARINEGADE 160 – 1432 KØBENHAVN K

Evaluering af LEADER-indsatsen 2014-2016

IFM DEN ÅRLIGE GENNEMFØRSELSRAPPORT 2017

Doc. version 3

30-08-2017

INDHOLD

Forkortelser	3
Kort	4
1 Sammenfatning	5
2 Introduktion.....	8
2.1 Baggrund.....	8
2.2 Formål.....	10
2.3 Metode	10
2.3.1 PROMIS (effektmåling)	10
2.3.2 BTAS.....	12
2.3.3 Workshops.....	12
2.3.4 Interviews	12
2.3.5 Case-studier	12
2.3.6 LAG'ernes årsrapporter	13
2.3.7 Desk research	13
2.4 Rapportens struktur	13
3 Evalueringsspørgsmål	14
3.1 Økonomiske nøgletal.....	15
3.1.1 Fordeling af projektmidler (M19.2)	15
3.1.2 Dødvægt	16
3.2 Ikke-finansielle output-indikatorer.....	18
3.3 Bidrag til øvrige EU-prioriterer	19
3.4 Effektskabelse.....	22
3.4.1 Effektskabelse.....	22
3.4.2 Målopnåelse	23
3.4.3 Effekternes kvalitet.....	26

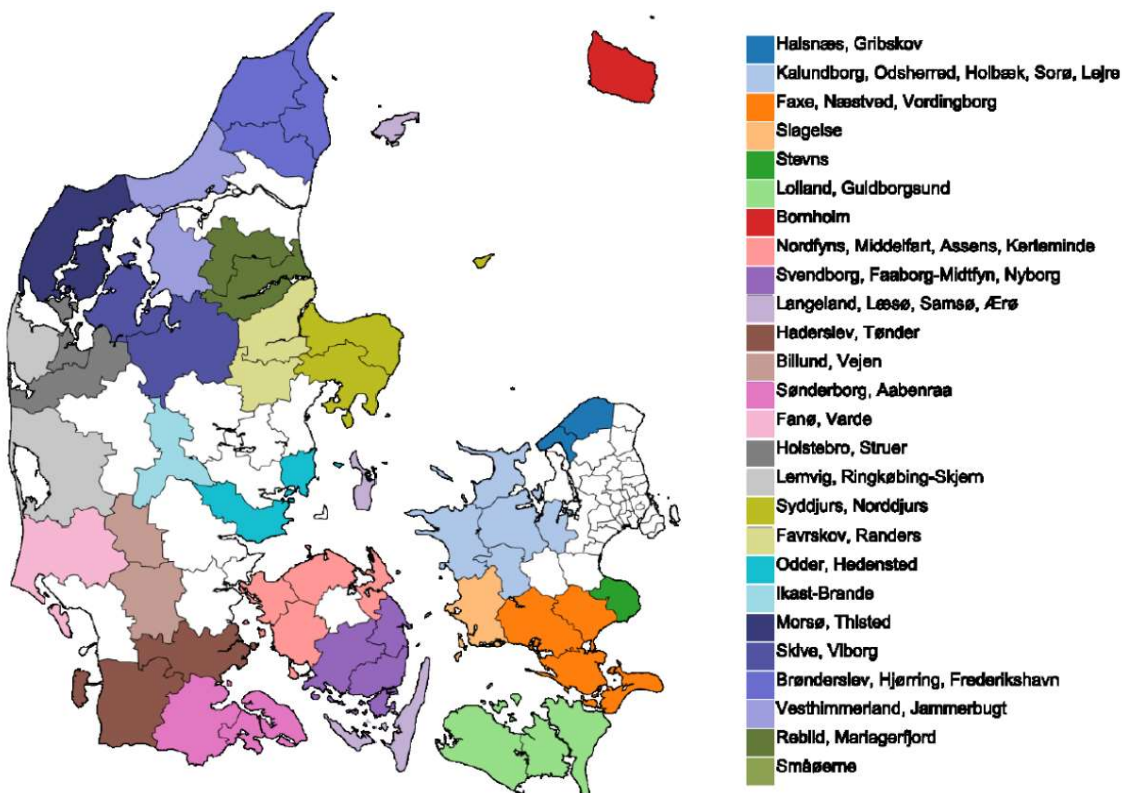
3.4.4	Omkostningseffektivitet	31
3.5	Konklusion, evalueringsspørgsmål	33
4	LEADER principperne	35
4.1	Lokale partnerskaber	35
4.2	Områdebaseret tilgang	36
4.3	Bottom-up tilgang	39
4.4	Tværasektoriel tilgang	40
4.5	Netværkssamarbejde	40
4.6	Innovative strategier	42
4.7	Samarbejdsprojekter mellem LAG'er nationalt og internationalt	45
4.8	Sammenfatning vedr. oplevede begrænsninger for udnyttelsen af LEADER	46
4.9	Involvering af LAG'er ifm. AIR 2017 og AIR 2019	47
5	Konklusioner og anbefalinger	50
5.1	Konklusioner	50
5.2	Anbefalinger	51
6	Litteraturliste	54
7	Bilag	55

FORKORTELSER

Forkortelse	Begreb
AIR	Annual Implementation Report (Den Årlige Gennemførselsrapport)
BTAS	Betalings- og tilskudsadministrationssystem
CAP	Common Agricultural Policy (Den fælles landbrugspolitik)
CLF	Center for Landdistriktsforskning
DG Landbrug	Europa-Kommissionens Generaldirektoratet for Landbrug
EK	Europa-Kommissionen
ERST	Erhvervsstyrelsen
FLAG	Lokal aktionsgruppe for fiskeri
LAG	Lokal aktionsgruppe
LDP	Landdistriktsprogram
LEADER	Liaison entre actions de développement rural (franks) = kobling mellem initiativer i landdistrikterne
LFST	Landbrugs- og Fiskeristyrelsen
M&E	Monitorering og evaluering
M19	Measure 19 (foranstaltning nummer 19 i det danske landdistriktsprogram)
NAER	NaturErhvervsstyrelsen
PROMIS	Projektresultatorienteret managementinformationssystem

KORT

Figur 1: De 26 Lokale Aktionsgrupper 2014-2020 (Livogland.dk)

1 SAMMENFATNING

Denne rapport beskriver evalueringen af LEADER-indsatsen for perioden 2014-2016. Innsatsen omfatter 26 lokale aktionsgrupper, der dækker 2.338.592 personer bosiddende i landdistrikterne. Evalueringen er gennemført af Evaluators.EU ApS i samarbejde med KVEA IVS på vegne af Erhvervsstyrelsen, LAG-sekretariatet, i perioden marts-juni 2017. Evalueringens formål er først og fremmest at bidrage til at besvare evalueringsspørgsmålet knyttet til fokusområde 6B under det danske landdistriktsprogram nemlig *I hvilket omfang har interventioner under landdistriktsprogrammet støttet lokaludviklingen i landdistrikterne?* samt det supplerende danske evalueringsspørgsmål *I hvor høj grad har LEADER-indsatsen bidraget til økonomisk udvikling i landdistrikterne?* For at estimere LEADER-indsatsens målopfyldelse (effektivitet) og omkostnings-effektivitet (efficiens) benytter evalueringen hovedsagelig kvantitativ data fra LAG-databasen PROMIS, suppleret med økonomiske data hentet fra ERSTs betalings- og tilskudsadministrationssystem (BTAS), samt nøgletal fra ex post-evalueringen til beregning af omsætningsforøgelse (Epinion (a), 2017). For at kvalificere de fremdriftsvurderinger, som data afstedkommer og estimere merværdien af LEADER-metoden (og de syv LEADER-principper) supplerer vi med kvalitativ information fra hhv. workshops med LAG-koordinatorer og bestyrelsesformænd, interviews, case-studier, LAG'ernes årsrapporter per 21. april 2017 og analyse af anden relevant skriftligt materiale.

Det samlede budget for projektmidler under LAG-ordningen for perioden 2014-2020 er på ca. 484 mio. kr., efter en 30 % reduktion af 2017-2020 rammen blev en realitet i forbindelse med aftalen om Fødevarer- og Landbrugspakken i 2016. På evalueringstidspunktet er 634 projekter (afsluttede og igangværende projekter) tildelt bevilling svarende til 134,4 mio. kr. Der er på nuværende tidspunkt udbetalt 3,2 % af den samlede ramme for projektmidler. ERST har dermed på evalueringstidspunktet et restbudget for tilsagn til nye projekter 349,6 mio. kr. og et restbudget til udbetaling på 468,6 mio. kr.

Der er i evalueringen gennemført en dødvægtsanalyse, som er sammenholdt med LEADER-indsatsens dødvægt i 2007-2013-perioden. Ifølge projektholderne for de i alt 202 afsluttede og afrapporterede projekter fra 2014-2016 er ordningen behæftet med en dødvægt på 41,2 % svarende til knap 15 mio. kr. Sammenholdes den tidligere programperiode med den nuværende ordnings øgede fokus på vækst og erhvervsrettede projekter, er dødvægten en anelse højere i den nye programperiode, idet den foregående programperiode var behæftet med en samlet dødvægt på 29 % men en dødvægt på beskæftigelse i mikro og små virksomheder på 44 %, beregnet via kontrafaktisk analyse (Epinion (a), 2016).

Evalueringens væsentligste konklusion i forhold til opnåede resultater er, at der kan svares positivt på de to angivne evalueringsspørgsmål: Der er skabt ny økonomisk omsætning i landdistrikternes små og mikrovirksomheder for 33 mio. kr. om året 3 år efter projektets afslutning, hvor af noget er opnået og noget endnu ikke er realiseret, jf. ex post-evalueringens nøgletal for omsætningsforøgelse (PROMIS; Epinion (a), 2016). Der er endvidere skabt 118 nye jobs, mens 201 jobs er fastholdte. Fratrækkes den omsætning og den jobskabelse, der også ville være skabt uden tilskud (dødvægten), er nettogevinsten 15,4 mio. kr. i øget omsætning, 69 nye fuldtidsjobs og 118 fastholdte fuldtidsjobs som direkte beskæftigelseseffekter. Det giver en pris på ca. 285.000 kr. brutto for *hvert nye fuldtidsjob* vurderet på tværs af alle 192 afsluttede og afrapporterede projekter (eksklusiv 10 outliers) eller 488.000 kr. med fradrag af den angivne dødvægt. Indregnes en afledt effekt med en multiplikatorfaktor på 1,5, er der skabt i alt 295 nye fuldtidsjobs brutto og 173 netto (69 direkte og 104 afledte jobs). Prisen per fuldtidsjob er dermed på 114.000 kr. brutto og på 195.000 kr. netto, med de mange fastholdte jobs som en sidegevinst. Det er meget tilfredsstillende vurderet i forhold til opgørelserne i den forrige programperiode (både som beregnet i ex post-evalueringen (Epinion (a), 2016) og af Center for Landdistriktsforskningens opgørelse over LAG'ernes erhvervsudviklingstilgang (CLF,

2017)). Det forventes endvidere, at beskæftigelseseffekterne øges, når der skal rapporteres fra projektholderne efter 2 år. Det er en positiv udvikling.

Der er generelt i evalueringen tale om konservative effekttopgørelser, idet investeringerne kan medføre yderligere jobskabelse og -fastholdelse efter projektafslutning. Evalueringen rapporterer endvidere hovedsageligt *realiserede* effekter de i 192 afrapporterede projekter, og ikke forventede effekter i igangværende projekter, i overensstemmelse med EU's retningslinjer for rapportering (Regulering (EU) 1303/2013, art. 50, stk. 2) (med undtagelse af omsætningsforøgelse, der beregnes via nøgletal, der indeholder omsætningsforøgelse opnået 3 år efter projektafslutning).

Overordnet set har LEADER-indsatsen bidraget positivt til alle de indikatorer, der er benyttet til at vurdere bidraget til udviklingen i landdistrikterne, herunder blandt andet skabt 510 flere sengepladser og 6.910 flere overnatninger.

Det er også en overordnet konklusion, at LEADER-principperne alle stadig virker efter hensigten desuagtet LAG'erne bekymrer sig over levedygtigheden i LEADER-indsatsen generelt under indtryk af de reducerede bevillinger fra 2017 og et oplevet øget administrativt arbejde for koordinatorene. Dette synspunkt er udtrykt kraftigt af LAG-koordinatorene og -formænd i årsberetninger, i interviews og på den gennemførte workshops. LAG'erne demonstrerer imidlertid begejstring på projektniveau, og der genereres mange meget interessante og visionære projekter i de danske landdistrikter på grund af LEADER-indsatsen.

Der er imidlertid ikke tvivl om, at LEADER-indsatsen begrænses af de netop gennemførte nedskæringer. De færre penge til rådighed vil reducere indsatsen og effekterne de kommende år. Nedskæringerne synes endvidere at true det frivillige arbejde, der udgør en grundsten i LEADER-indsatsen, både blandt bestyrelsesmedlemmer/formænd og i civilsamfundet i øvrigt blandt de frivillige i foreninger, organisationer og klubber. Det er vores vurdering, at uden en revitalisering af indsatsen hos koordinatorene og frivillige, risikerer ordningen at blive præget af mangel på innovation i projekterne. Der er altså for at forny indsatsen og tænke LEADER ind i nye sammenhænge, hvor LEADER-principperne kan slå rod og betyde nyt og bedre liv på landet.

Evalueringens konklusioner munder ud i følgende 8 anbefalinger:

1. Overensstemmelse mellem PROMIS og BTAS

Der skal gøres en indsats i ERST for at sikre, at fejl elimineres i PROMIS, og for at data for projektøkonomi bliver 100% samstemmende mellem BTAS og PROMIS. Der skal ske en opretning af de nuværende økonomiske data i PROMIS, hvor det er nødvendigt. Tastefejl skal rettes, og det bør sikres, at sagsbehandlerne får den fornødne instruks og tid til at sikre, at data er præcise og rigtige både i BTAS og i PROMIS. Der bør samtidig gennemføres et kvalitetscheck af indtastninger for øvrige effektindikatorer, særligt i de oplagte outliers.

2. LAG-koordinatorene og bestyrelsens rolle i datavalidering

Det er af afgørende betydning for fortsættelsen af LEADER-indsatsen, at effekterne af arbejdet kan dokumenteres. Det er derfor også af stor betydning, at projekternes effekter gøres op så realistisk som muligt både i ansøgninger og i slutrapporter. Derfor skal LAG-koordinatorene og bestyrelser tage deres arbejde med vurdering af projektholderes forventede og realiserede effekter meget seriøst, og der skal ske justeringer af disse effekter, hvis der er behov for det. Det skal bemærkes, at der ikke er fordel for ansøgere ved at puste forvente effekter op, ligesom der heller ikke er sanktioner i tilfælde af at angivne effekter ikke er realiserede. Dette sidste betyder dog ikke, at man skal forholde sig til effekterne på en ukritisk måde, hverken som ansøger eller som koordinator og bestyrelsesmedlem.

3. LAG-koordinatører og bestyrelsens rolle i reduktion af dødvægt

Det er endvidere vigtigt, at der gøres en aktiv indsats i LAG bestyrelserne for at reducere dødvægtstabet under LEADER. Det gælder især for Mål A projekter. En mulig vej ud af den nuværende situation er at øge risikoniveauet i projekterne, idet der typisk vil være mindre eller ingen dødvægt, hvis den økonomiske risiko i projektet er høj.

4. PROMIS-indikatorer

Der er behov for at revurdere de indikatorer, der i dag benyttes i PROMIS, sådan at eksisterende indikatorer forklares bedre end i dag, og ved at der identificeres nye indikatorer, der bedre opsamler blødere effekter, for eksempel inden for de sociale og kulturelle effektområder. Der bør desuden indhentes/udvikles såkaldte effektnøgler, som lægges ind i PROMIS, som er nøgletal, der kan hjælpe ansøgere med at angive eksempelvis turismerelaterede indikatorer.

Dette arbejde bør gennemføres i tæt dialog med LAG-koordinatører, der allerede i dag sætter initiativer i gang for at udvikle indikatorporteføljen. Da der allerede er gennemført en præcisering af indikatorerne efter den periode, som dækkes af evalueringen, vil det som minimum være nødvendigt at vurdere om denne præcisering har været tilstrækkelig.

5. PROMIS-modul til indirekte og afledte effekter

Mange af de effekter, som LEADER-indsatsen skaber er indirekte og afledte i forhold til de direkte effekter af de enkelte projekter. Der er behov for at udvikle indikatorer, der kan indfange disse effekter, se også ovenfor, og der er behov for at skabe mulighed for, at disse indikatorer kan rapporteres i PROMIS, samtidig med at det sikres, at PROMIS ikke udvandes for så vidt angår de centrale direkte effekter.

6. Styrkelse af LAG'ernes muligheder for at deltage i EU-samarbejdsprojekter

Det kan overvejes at styrke LAG'ernes muligheder for at deltage i internationale samarbejdsprojekter. Det kan ske ved at yde 100% medfinansiering af LAG'ernes udgifter til sådanne projekter. Det kan også rent teknisk ske ved at udvikle et modul til PROMIS, sådan at det bliver nemmere (muligt) for LAG'er at ansøge om nationale og internationale samarbejdsprojekter. Begge forhold har hidtil bremset deltagelsen i internationale samarbejdsprojekter.

7. LAG-koordinator og erfaringsudveksling

Det er vigtigt, at LAG-koordinatorerne får mulighed for at udveksle erfaringer med hinanden på workshops eller seminarer, hvor der er afsat tilstrækkelig tid til, at man kan komme i dybden med emnerne. Der er mange emner at tage fat på til en sådan erfaringsudveksling. To vigtige er a) Hvordan arbejder LAG-koordinatorerne med deres bestyrelse, bl.a. i brugen af PROMIS, b) Hvilken rolle skal LAG-koordinatoren spille for at LEADER-indsatsen bliver en succes, og hvordan udfyldes denne rolle (fokus på tæt dialog med ansøger, fokus på generering af gode projekter og opsøgende arbejde el.a.)?

8. Konference til revitalisering af LEADER i Danmark

De seneste beskæring af LEADER-indsatsen fra 2017 (30%) har skabt en negativ stemning blandt flere LAG'er, og både koordinatører og interviewede interessenter i kommunerne fremhæver, at det frivillige arbejde bag LEADER-indsatsen lider skade. Vi vurderer, at LEADER-indsatsen generelt er en stor succes i lokalområderne, og netop det frivillige arbejde er en væsentlig faktor bag ved de resultater, der opnås. Skrider lysten til at gå ind i arbejdet med LEADER, forsvinder grundlaget for indsatsen også. Derfor kan der være grund til at følge et råd fra en af de gennemførte workshops om at bl.a. at organisere en revitaliseringskonference, hvor der kan gives en energiindsprøjtning og skabes fornyet begejstring.

2 INTRODUKTION

Denne rapport beskriver evalueringen af LEADER-indsatsen for perioden 2014-2016. Evalueringen er gennemført af Evaluators.EU ApS i samarbejde med KVEA IVS på vegne af Erhvervsstyrelsen, LAG-sekretariatet, i perioden marts-juni 2017. Indledningsvis præsenteres først baggrunden for evalueringen, evalueringens formål, den benyttede metode og endelig opbygningen af resten af rapporten.

2.1 BAGGRUND

LEADER har eksisteret som indsatsområde under det danske landdistriktsprogram gennem flere programperioder. Senest er den obligatoriske slutevaluering af LEADER-indsatsen (Akse 3 og 4) for den seneste programperiode 2007-2013 afsluttet i december 2016. I den nuværende programperiode 2014-2020 valgte den daværende regering at foretage flere ændringer af LEADER-indsatsen. Der blev udpeget større geografiske områder under hver LAG, og det samlede antal af LAG'er blev reduceret fra 55 i programperioden 2007-2013 til 26 i den nuværende. Man valgte endvidere at fokusere LEADER-indsatsen på erhvervsrettede projekter for at øge bidraget fra LEADER til økonomisk vækst og jobskabelse i landdistrikterne. Foranlediget af et forordningskrav om en mere transparent og objektiv prioritering af projekterne under LEADER-indsatsen overgik administrationen af LEADER-indsatsen til et nyt online system kaldet PROMIS til projektansøgning- og rapportering samt til LAG-bestyrelsernes interne projektprioritering.

Nærværende evaluering blev igangsat af ERST med et ønske om dels at se bredere på indsatsen under det nye program med de færre, større LAG'er, dels at få foretaget en samlet vurdering af ordningen med fokus på vækst og job samt forbedrede leveforhold i landområderne, navnlig gennem virksomhedsudvikling, innovation og samarbejde.

Den udbudte evalueringssopgave indgår som et centralt element i Erhvervsstyrelsens rapportering via Landbrugs- og Fiskeristyrelsen (LFST) til Europa-Kommissionen i den såkaldte årlige implementeringsrapport (AIR) til fremsendelse 30. juni 2017. De fælles bestemmelser for struktur- og investeringsfondene fastsætter følgende krav til rapportering om fremdrift i de årlige implementeringsrapporter:

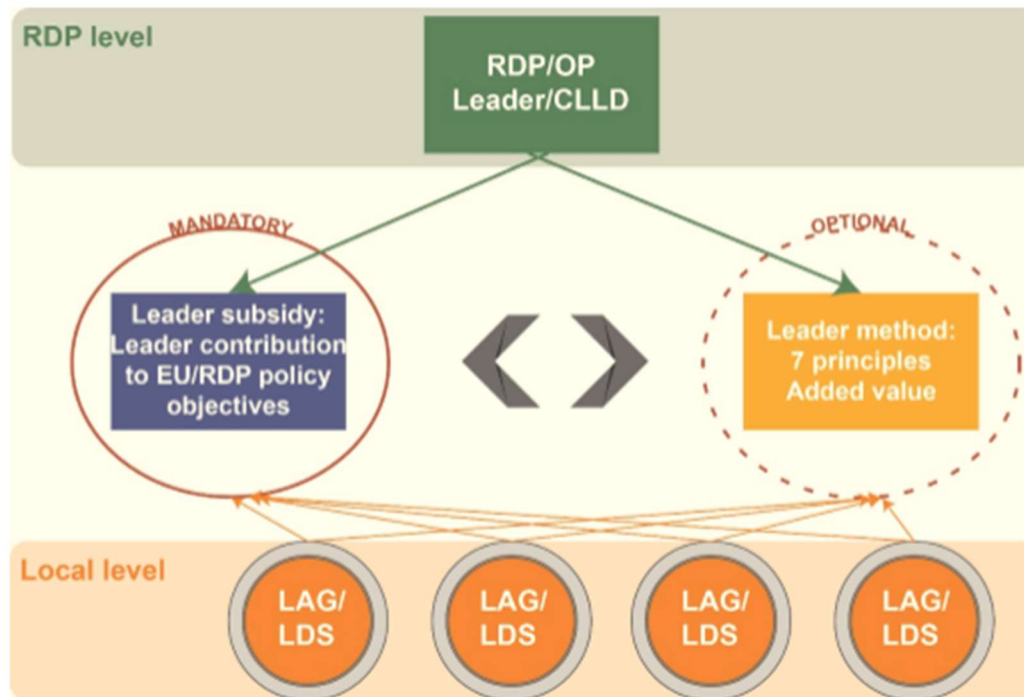
*De årlige rapporter skal indeholde vigtige oplysninger om gennemførelsen af programmet og dets prioriteter med henvisning til de finansielle data, fælles og programspecifikke indikatorer og kvantificerede målværdier, herunder ændringer i værdien af resultatindikatorer, og, hvor det er relevant, begyndende med den årlige gennemførelsesrapport, der skal forelægges i 2017, de delmål, der er fastlagt i resultatrammen. De fremlagte data skal referere til værdier for **indikatorer for fuldt gennemførte operationer** samt, hvor det er muligt, tage hensyn til gennemførelsesstadiet for udvalgte operationer. De skal desuden beskrive en sammenfatning af resultaterne af alle de vurderinger af programmet, som er blevet tilgængelige i løbet af det foregående regnskabsår, eventuelle faktorer, der påvirker programmets resultat, samt de foranstaltninger, der er truffet.*

(Regulering (EU) 1303/2013, art. 50, stk. 2, fremhævelse tilføjet)

Som det fremgår af citatet ovenfor, er implementeringsrapporten forordningspåkrævet og dækker implementeringen af det danske landdistriktsprogram for perioden 2014 frem til 31. december 2016, inklusiv LEADER-indsatsen administreret af ERST – LAG Sekretariatet. Da programmet imidlertid først blev lanceret, således at der kunne ansøges om projektmidler fra 2015, vil evalueringen af LEADER i praksis kun referere til projekter, der modtog tilsagn i enten 2015 eller 2016 og fortrinsvis til afsluttede projekter.

Hvad angår LEADER-indsatsen, skal AIR 2017-rapporteringen omfatte en evaluering af den samlede LEADER-indsats under DG Agris prioritet 6B (6B: Fremme af lokaludvikling i landdistrikterne) for søjle 2 for Landdistriktsudvikling under den fælles landbrugspolitik (CAP). Evalueringen skal dække LEADER-foranstaltningens bidrag i form af finansielle forpligtelser og udgifter (EU REG 1305/2013, art. 75) og resultaterne heraf i form af fastsatte output og resultat-indikatorer og fremdriften i gennemførelsen af de enkelte lokale udviklingsstrategier (se den blå firkant i Figur 2 nedenfor). Som fremhævet i citatet ovenfor skal den data opgøres for afsluttede projekter med henvisning til realiserede effekter (se kapitel 2.3 Metode).

Figur 2: De formelle krav til evaluering af LEADER

Source: European Evaluation Helpdesk for Rural Development, 2015

Der knytter sig tre fælles resultatindikatorer (R22, R23 og R24), seks outputindikatorer (O15, O18, O19, O20, O21 og O22) samt to indikatorer uden for kategori til prioritet 6B (LEADER), som ERST skal indrapportere til Kommissionen gennem LFST ifm AIR 2017 med deadline d. 30. juni 2017. Rapportering af disse indikatorer foregår i det særlige SFC-format, som benyttes af Kommissionen. Af administrative hensyn og for ikke at gå på kompromis med den øvrige evaluering er disse kvantitative data efter aftale med LAG-Sekretariatet ligeledes leveret af evaluatoren til ERST i en særskilt leverance på mail d. 16. maj 2017.

LEADER adskiller sig fra de andre foranstaltninger i landdistriktsprogrammet, som rapporteres i AIR 2017, i måden, hvorpå midlerne allokeres. Modsat de øvrige ordninger indstilles LEADER-midlerne lokalt af lokale aktionsgrupper (LAG'er) via den karakteristiske 'bottom up'-metode baseret på de 7 LEADER-principper. En evaluering af hvordan LEADER-metoden bidrager til at fremme lokaludvikling i landdistrikterne (fokusområde 6B) indeholder derfor også en vurdering af den merværdi, der skabes ved, at midlerne allokeres til udvalgte projekter vha. den særlige metode gennem applikationen af de 7 LEADER-principper (se den orange firkant i figuren ovenfor). Denne rapport udgør den samlede vurdering af indsatsen.

2.2 FORMÅL

Evalueringen skal først og fremmest bidrage til at besvare det centrale fælles evalueringsspørgsmål knyttet til fokusområde 6B:

- **I hvilket omfang har interventioner under landdistriktsprogrammet støttet lokaludviklingen i landdistrikterne?**

Der ud over er der udviklet et supplerende dansk evalueringsspørgsmål, som lyder:

- **I hvor høj grad har LEADER-indsatsen bidraget til økonomisk udvikling i landdistrikterne**

Evalueringsspørgsmålene skal besvares med hjælp af følgende vurderingskriterier:

- Serviceydelse og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret
- Adgang til serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret
- Befolkningen i landdistrikterne har deltaget i lokale aktiviteter
- Befolkningen i landdistrikterne har draget fordel af lokale aktiviteter
- Beskæftigelsesmulighederne er forbedret med lokale udviklingsstrategier
- Landdistriktsareal og befolkning i landdistrikterne omfattet af LAG øget

Til hvert vurderingskriterium knyttes en eller flere indikatorer, der kan benyttes til at afgøre, om der kan svares bekræftende eller afkræftende på vurderingskriteriet og dermed på evalueringsspørgsmålet.

Endelig skal evalueringen vurdere den merværdi, som applikationen af de syv LEADER-principper, skaber.

2.3 METODE

Vi benytter i denne evaluering en blanding af gensidigt supplerende kvantitative og kvalitative metoder. For at estimere ordningens målopfyldelse (effektivitet) og omkostningseffektivitet (efficiens) henter vi hovedsageligt kvantitativ data fra LAG-databasen PROMIS, suppleret med økonomisk data hentet fra ERSTs betalings- og tilskudsadministrationssystem (BTAS). For at kvalificere de fremdriftsvurderinger, data afstedkommer og estimere merværdien af LEADER-metoden (og de syv LEADER-principper) supplerer vi med kvalitativ information fra hhv. workshops med LAG-koordinatore og bestyrelsesformænd, interviews, case-studier, LAG'ernes årsrapporter per 21. april 2017 og såkaldt desk research. Hver kilde og dataindsamlingsmetode beskrives nedenfor:

2.3.1 PROMIS (effektmåling)

PROMIS er ansøgere og projektholderes kommunikationsvej til LAG'erne, LAG-koordinatorernes sagsbehandlingsredskab, LAG-bestyrelsernes projektprioriteringsværktøj samt et effektmålingssystem. PROMIS-databasen byder på rig mulighed for at tilgå og analysere på data. Den indeholder alle effektingivelser fra indstillede, igangværende og afsluttede projekter, dvs. forventede såvel som realiserede effekter for alle projekter.

I henhold til evalueringen af **målopfyldelse/effektivitet** kan PROMIS aggregere effektingivelser på både LAG-niveau, regions-niveau og på nationalt plan. Ved hjælp af PROMIS kan vi tilgå de realiserede effekter fra de afsluttede projekter samt angive den forventede effektskabelse blandt igangværende projekter, antaget at disse realiseres som forventet.

Forventede effekter i PROMIS er angivet af projektansøgerne og kvalitetssikret af LAG-koordinator og LAG-bestyrelsen i den respektive LAG, hvor projektet er indstillet. De effektingivelser, der er angivet i de

indstillede projekter, udgør således den pågældende LAGs projektbaserede target (målsætning) og grundlaget for beregningen af LAG'ens målopfyldelsesgrad (dvs. hvor mange antal nye jobs skabte et givent projekt ift. projektets forventning ved indstilling). Endvidere har hver LAG i sin udviklingsstrategi konkrete mål, som projekternes effekter skal relateres til. LAG'en har således en interesse i at sikre, at urealistiske effektangivelser lavet af håbefulde ansøgere, korrigeres inden indstilling, således at LAG'en ikke risikerer senere at opnå en dårlig målopfyldelsesgrad. Samtidig har LAG'en en interesse i at få realistiske og ambitiøse effektforventninger for at kunne forsvare indstillingen af et givent projekt frem for et andet og for at sikre, at opnåede effekter bliver synliggjort.

Realiserede effekter er ligeledes angivet af projektholder via slutrapporteringsskemaet og kvalitetssikret af LAG'en på samme vis som de forventede effekter. Økonomiske effekter så som virksomhedsomsætning og jobskabelse kan på ethvert givent tidspunkt verificeres vha. eksempelvis en registeranalyse baseret på et dataudtræk fra Dansk Statistik af de CVR-numre, der har modtaget LAG-støtte. Der er benyttet en sådan registeranalyse ifm. slutevalueringen af 2007-2013 landdistriktsprogrammet, men ikke i forbindelse med denne evaluering. Det skyldes, at der er relativt få afsluttede projekter, og at der ikke er gået tilstrækkelig tid efter projektafslutning til at effekter, for eksempel vedr. omsætning og jobskabelse, kan verificeres i en registeranalyse. Det vil være mere hensigtsmæssigt at foretage en sådan verifikation i forbindelse med AIR 2019-evalueringen i 2019.

Et enkelt projekt (projekt-id 1706) er helt ekskluderet fra al PROMIS rapportering i denne evaluering. Det gælder effektmåling såvel som i opgørelsen af tilsagnsbeløb m.m., da projektet er registreret til at være tildelt et tilskud på 20 mio. kr. og have samlede godkendte projektomkostninger på godt 414 mio. kr. Der er således tale om en tastefejl, som ikke på nuværende tidspunkt er korrigeret. Der ud over vil såkaldte outliers (projekter med uforholdsmæssigt høje effektangivelser) blive ekskluderet i enkeltstående opgørelser/analyser i evalueringen, når det er relevant for at mindske den statistiske usikkerhed. I sådanne tilfælde vil det blive nævnt særskilt.

Hvad angår evalueringen af **omkostningseffektivitet**, beregner PROMIS denne for alle effektindikatorer, dvs. fx antal skabte sengepladser per million i tilskud på LAG-niveau, regions-niveau og på nationalt plan. Til denne udregning benytter PROMIS de finansielle data, der er indtastet i PROMIS.

Disse bør stemme overens med de finansielle data i BTAS. Gør de ikke det, kan det skyldes en eller flere af følgende typiske fejlkilder: 1) Indtastningsfejl af sagsbehandlerne, som endnu ikke er fortrolige med systemet (oplevede indtastningsfejl er kommafejl, for mange/få 0'er, samlede projektomkostninger indtastet i feltet for tilsagn mv.), 2) der er foretaget ændringer i projektet, som ikke er angivet i PROMIS. Dette vil oftest skyldes, at ændringsanmodninger (budgetændringer, projektforlængelser mv.) hidtil er foregået på papir uden om PROMIS, da dette modul først lanceredes senere. Sådanne budgetændringer vil i så fald først opsamles, når projektet afsluttes, og slutrapporten godkendes (antaget at de udbetalte beløb indtastes korrekt af sagsbehandleren ved afslutning af projektet). 3) PROMIS er ikke opdateret jf. den pågåede sagsbehandling (der er ikke skiftet status i PROMIS, og/eller der er fx gennemført projektudbetaling via BTAS, uden at projektet er angivet som 'afsluttet' og det reelle tilskud og de godkendte projektomkostninger er indtastet. I sådanne tilfælde vil projektet stå som igangværende).

Det ligger uden for indeværende kontrakt at foretage disse omkostningseffektivitetsberegninger manuelt og justere for eventuel fejlagtig eller mangelfuld brug af PROMIS, hvad angår indtastning af finansielle data. I henhold til omkostningseffektivitetsberegningerne vil vi derfor rapportere og analysere på de af PROMIS angivne data, og hvor det er relevant angive forholdet mellem eventuelle uoverensstemmelser mellem tilskudsbeløb og samlede projektomkostninger som indtastet i BTAS.

Der er til opgørelsen af øget økonomisk omsætning gjort brug af nøgletal fra registeranalysen benyttet ifm. slutevalueringen af 2007-2013 programmet, hvor hver tilskudskrone til støttede mikro og små virksomheder gav 2,03 kr. i årlig øget omsætning brutto og 0,95 kr. netto med fradrag af den kontrafaktiske andel 3 år efter projektets afslutning. Det skyldes, at datakvaliteten i PROMIS endnu ikke er tilstrækkelig til at belyse de økonomiske effekter.

2.3.2 BTAS

BTAS er ERSTs (og LFSTs) betalings- og tilskudsadministrationssystem, hvor den interne sagsbehandling af LAG-projekterne foregår. Det er derfor her de altid gældende finansielle data findes. For at kunne foretage omkostningseffektivitetsberegninger skal de finansielle data imidlertid sammenholdes med effekterne. Da BTAS ikke umiddelbart er egnet til at sammenkøre data med andre datakilder, skal sagsbehandlerne således indtaste de endelige beløb (tilskud/tilsagn og samlede projektomkostninger) fra BTAS ind i PROMIS, når en sagsbehandlingsgang afsluttes. Al øvrig kontrol af budgetter, fakturaer, tilskudsberettigelse mv. foregår i BTAS på baggrund af den information og de dokumenter projektholdere indtaster og uploader til PROMIS.

2.3.3 Workshops

Der er gennemført fem heldagsworkshops i perioden 2.-3. maj og 8.-10. maj 2017. Alle LAG-kordinatorer og formænd samt særligt interesserede ildsjæle fra de 26 LAG'er var inviteret til at deltage, og i alt 21 LAG'er var repræsenteret. Alle LAG'er var endvidere inviteret til at afholde en præsentation af fremdriften af deres udviklingsstrategi med henblik på at synliggøre de opnåede effekter. 7 LAG'er valgte at tage mod tilbuddet og leverede powerpoint-præsentationer på workshops. Disse præsentationer er overleveret til ERST i en særskilt leverance på mail d. 22/8 2017. Formålet med workshopperne var at:

- at *informere* LAG'erne om EU's krav til evaluering af EU's landdistriktspolitik, herunder af LEADER-indsatsen, og hvad ERST gør i forbindelse med årsrapporten for 2015 og 2016,
- at indsamle *viden* om fremdriften i implementeringen af de lokale udviklingsstrategier som supplement til LAG'ernes årsberetninger og data i PROMIS,
- Drøfte hvordan LEADER-indsatsen kan styrke sit bidrag til udviklingen i landdistrikterne.

Evaluators powerpoint-præsentation fra de afholdte workshops er vedlagt i Bilag 1.

2.3.4 Interviews

Der er gennemført otte telefoninterviews á 20-30 minutters varighed. Det oprindelige formål med interviewene var at indsamle relevante, nationale interessenters oplevelse af LEADER-indsatsens værdiskabelse, begrænsninger og uforløste potentialer. Det viste sig imidlertid, at den tilgang ikke var hensigtsmæssig. Eksempelvis fortalte Kommunernes Landsforening (KL), at de ikke har kendskab til de implementerede projekter. Det kan deraf udledes, at de ikke har en central forankring af LAG-indsatsen hos en medarbejder med konkret kendskab til ordningen, dens implementering, fremdrift og værdiskabelse. Ifølge KL var det derfor mere hensigtsmæssigt at kontakte de enkelte kommuner for at få indblik i den konkrete værdiskabelse. Interviewene har derfor, efter aftale med ERST, haft et case-orienteret indhold, og hvert interview har således været skræddersyet den enkelte interessent for at indsamle erfaringer om potentielle best practice'er. De interviewede interessenter er udvalgt baseret på 1) pointer rejst under workshops, som gav anledning til uddybelse, herunder interessante samspil mellem LAG og kommune, 2) indsamling af læring ifm. casestudier. En liste over gennemførte interviews er vedlagt i Bilag 2.

2.3.5 Case-studier

Der er gennemført fem casestudier med udvalgte projekter, som kan betragtes som særligt interessante. Der er udvalgt tre projekter under Hovedmålsætning A (erhvervsrettede projekter) og to projekter under

Hovedmålsætning B (rammevilkårsprojekter). Denne fordeling afspejler Erhvervsstyrelsens krav til fordelingen af projektstøttemidlerne for hver LAG på minimum 60 % af midlerne til erhvervsrettede projekter (Mål A) og 40% til rammevilkårsprojekter (Mål B). De udvalgte cases repræsenterer eksempler på temaerne: klima, innovation, samarbejde, lokal forankring, afledte effekter og afgrænsede delprojekter.

2.3.6 LAG'ernes årsrapporter

De lokale aktionsgrupper indleverede d. 21. april 2017 en årsrapport, der dækker året 2016 for fremdriften af udviklingsstrategien. Årsrapporten indeholder følgende spørgsmål:

- Projekternes kvalitet – har projekterne haft den kvalitet bestyrelsen ønsker?
- Projekternes effekter – har de lokale aktionsgrupper fået igangsat de projekter, de gerne vil ift. udviklingsstrategien, og har de skabt de forventede effekter?
- Aktionsgruppernes netværksskabende aktiviteter – opførelse over møder, netværk, kommunikation osv.
- PROMIS – prioriteringer, vægtninger og scorer
- Nyttens af LEADER

19 lokale aktionsgruppers fremdrift er repræsenteret via årsrapporterne, idet syv LAG'er ikke havde indleveret årsrapport per 16. maj 2017.

2.3.7 Desk research

Information og vurderinger baseret på de ovenstående datakilder er blevet kvalificeret og sammenholdt med det skriftlige materiale, der foreligger med relevans for evalueringen. Det drejer sig om EU forordninger, evalueringsguidelines fra DG Agri, det danske landdistriktsprogram med tilhørende lovgivning, vejledninger og bekendtgørelser, særligt vedr. LAG-indsatsen. Endvidere er allerede gennemførte danske og internationale evalueringer inddraget, herunder særligt den netop afsluttede ex post evaluering af landdistriktsprogrammet 2007-2013.

2.4 RAPPORTENS STRUKTUR

Denne rapport er inddelt i tre dele:

Kapitel 3, som vedrører de obligatoriske elementer af evalueringen og knytter sig til besvarelsen af det fælles evalueringsspørgsmål 17 og det supplerende danske evalueringsspørgsmål. Kapitlet indeholder en analyse af de økonomiske nøgletal, de obligatoriske output- og resultatindikatorer rapporteret ifm. AIR 2017 og af de afsluttede projekters effektskabelse, målopfyldelsesgrad og omkostningseffektivitet.

Kapitel 4, som berører LEADER-metoden og anvendelsen af de 7 LEADER-principper med henblik på at estimere selve metodens værdiskabelse. Kapitlet er struktureret efter de syv principper:

1. Bottom-up tilgang (udviklingen drives af lokale drivkræfter modsat en topstyret udvikling)
2. Områdebaseret tilgang (udvikling afspejler særegne, lokale karakteristika og behov)
3. Lokale partnerskaber
4. Tværsektoriel tilgang
5. Netværksdannelse
6. Innovation
7. Samarbejde

Kapitel 5, som indeholder de konklusioner og anbefalinger, som udspringer af evalueringen.

3 EVALUERINGSSPØRGSMÅL

Det primære formål med indeværende evaluering er at besvare det fælles evalueringsspørgsmål 17, som knytter sig til fokusområde 6B, nemlig: *I hvilket omfang har interventioner under landdistriktsudviklingsprogrammet støttet lokaludviklingen i landdistrikterne?* samt det danske evalueringsspørgsmål: *I hvor høj grad har LEADER-indsatsen bidraget til økonomisk udvikling i landdistrikterne?*

For at fortage denne vurdering præsenterer vi først de økonomiske nøgletal, der knytter sig til implementeringen af ordningen 2014-2016. Dernæst præsenterer vi de obligatoriske, ikke-finansielle output-indikatorer, som er rapporteret ifm. AIR 2017 for fokusområde 6B, efterfulgt af indsatsens finansielle bidrag til de øvrige EU-prioriteter. Endelig vurderer vi de afsluttede projekters effektskabelse, målopfyldelsesgrad og omkostningseffektivitet og sammenholder med de obligatoriske resultatindikatorer, som ligeledes er rapporteret til LFST.

Som fastsat i Regulering (EU) 1303/2013, art. 50, stk. 2 (se citat i afsnit 2.1 ovenfor) vil evalueringen fortrinsvis rapportere og analysere på finansiell data og effekttangivelser i afsluttede projekter med mindre andet er angivet (fx ved estimering af forventede effekter i igangværende projekter).

Benyttet terminologi

Afsluttede projekter defineres i PROMIS, som projekter, der har fået sin slutrapport sagsbehandlet af ERST. De har i PROMIS statusserne 'Slutrapport behandlet af ERST', 'Klar til efterrapport' eller 'Efterrapport behandlet'.

Igangværende projekter defineres som projekter, der har modtaget tilsagn i perioden 2015-2016, men som endnu ikke har indgivet slutrapport eller endnu ikke har fået den godkendt af ERST. De kan derfor have én af følgende statusser i PROMIS: 'Behandlet af ERTS', 'Rateanmodning afventer LAG', 'Rateanmodning afventer ERST', 'Klar til slutrapport', 'Slutrapport afventer LAG' eller 'Slutrapport afventer ERST'.

Det er imidlertid nødvendigt at sondre mellem to forskellige stadier af afsluttede projekter, nemlig de ovenfor beskrevne afsluttede projekter, som er sagsbehandlet af ERST, og afrapporterede projekter, som er afsluttet af projektholder og godkendt af LAG'en, men hvis slutrapport endnu ikke er behandlet af ERST. De betragtes derfor (finansielt) som igangværende projekter, og vi kalder dem her for afrapporterede projekter. De har i PROMIS statussen 'Slutrapport afventer ERST'. Den primære forskel mellem disse to distinktioner af afsluttede projekter er, at sagsbehandlede projekter vil have angivet de realiserede, godkendte projektomkostninger og det endelige, godkendte tilskudsbeløb, mens fx beregninger af omkostningseffektivitet indeholdende afrapporterede projekter vil være baseret på de samlede afholdte projektomkostninger og det ansøgte tilsagn fra slutrapporten (i overensstemmelse med tilsagnsbrevet). Meget ofte vil selve effekttangivelserne være de samme, da ERSTs sagsbehandling af slutrapporten i praksis kun yderst sjældent giver anledning til justeringer af projektholders angivelse af realiserede effekter. På den baggrund er det relevant at medregne afrapporterede projekter i effektmålingen som afsluttede projekter, da vi på den måde synliggør de realiserede effekter, der allerede er indsamlet og ligger til rådighed for analyse i PROMIS.

I de tilfælde hvor afrapporterede projekters effekttangivelse tages med i betragtningen som afsluttede projekter vil dette være eksplicit angivet. Hvis intet er angivet, vil vi referere til hhv. afsluttede og igangværende projekter i overensstemmelse med definitionerne i PROMIS, som beskrevet ovenfor.

3.1 ØKONOMISKE NØGLETAL

Det samlede budget for projektmidler under LAG-ordningen for perioden 2014-2020 er på 483.918.646 kr. (65 mio. EUR) efter en 30 % reduktion af 2017-2020 rammen blev en realitet i forbindelse med aftalen om Fødevarer- og Landbrugspakken i 2016, som trådte i kraft fra 2017. Den samlede budgetramme for LEADER-indsatsen inklusiv forberedende støtte til LAG'ernes udvikling af de lokale udviklingsstrategier, driftsmidler og finansiering af LAG'ernes samarbejdsaktiviteter er på 580,5 mio. kr. Sammensætningen af budgettet samt de realiserede udbetalinger for perioden 2014-2016 er ifølge ERST som angivet i Tabel 1.

Tabel 1: Opsplitning og forbrug af den samlede ramme på underforanstaltninger (Outputindikator O1) ¹

Underforanstaltning	Output-indikator	Udbetalte offentlige udgifter 2014-2016 (kr.)	Forbrug (udbetalinger) i %	Samlet ramme (kr.)
19.1 Forberedende støtte	O1	2.364.045	24,6 %	9.600.003
19.2 Projekter	O1	15.347.980	3,2 %	483.918.646
19.3 Samarbejde	O1	1.070.018	1061,5 %	100.799
19.4 Drift	O1	29.997.073	34,5 %	86.900.004
M19 LEADER i alt	O1	48.779.116	8,4 %	580.519.451

Note 1: Finansielle forpligtelser fra 2007-2013 ikke indeholdt. Kilde – ERST, Årlig gennemførelsesrapport, Det danske landdistriktsprogram 2014-2020, Anneks II, version indberettet til LFTS (Udtræk fra BTAS)

Som tabellen viser, har ERST udbetalt 8,4 % af de samlede midler, der knytter sig til LEADER i 2014-2020. På projektniveau har man udbetalt 3,2 % af den samlede ramme, hvilket umiddelbart er en lav andel i lyset af at halvdelen af program perioden er gået. Hertil skal dog nævnes, at ERST ifølge EU's N+3-lovgivning kan udbetale midler til projekter, der er tildelt bevilling under programmet 2014-2020 frem til 2023 samt, at der som tidligere nævnt ikke er givet bevilling til projekter i 2014. ERST har dermed et samlet restbudget til anvendelse i perioden på 531.740.335 kr. og et restbudget til udmøntning til projekter på 468.570.666 kr.

3.1.1 Fordeling af projektmidler (M19.2)

Tabel 2 nedenfor viser de realiserede tilsagn i perioden 2014-2020 for hhv. de afsluttede projekter (hvis slutrapport er behandlet af ERST), de afrapporterede projekter (de projekter som er afsluttede af projektholder og hvis slutrapport er godkendt af LAG'en, men ikke sagsbehandlet af ERST) samt for de øvrige igangværende projekter, (projekter, der har opnået tilsagn i perioden 2015-2016, men som endnu ikke har indleveret slutrapport eller fået godkendt deres slutrapport af LAG'en).

Tabel 2: Realiserede tilsagn 2014-2016 ifølge PROMIS for afsluttede og igangværende projekter

Projekttype	Antal	Beløb i kr. ifølge PROMIS	
		Tilskudsbeløb/tilsagn	Samlede projektomkostninger
Afsluttede projekter (sagsbehandlet af ERST)	148	25.202.312	92.264.370
Afreporterede projekter, ikke sagsbehandlet af ERST	54	10.847.191	38.674.942
I alt, afsluttede projekter	202	36.049.511	130.939313
Øvrige igangværende projekter	432 ¹	98.383.440	348.675.673
Alle tilsagn 2015-2016	634	134.432.951	479.614.985

Note 1: Et igangværende projekt (projekt id 1706) er ikke inkluderet i opgørelsen pga fejlagtig data i PROMIS. Kilde: PROMIS

Ifølge PROMIS er der givet tilsagn på i alt 134.432.951 fordelt på 636 projekter. Til sammenligning er der ifølge BTAS i alt givet tilsagn til en værdi af 144.654.900 kr. i 2015 og 2016 (kilde: data modtaget af ERST på

mail 17. maj 2017. Det har ikke været muligt at modtage dataudtræk på antal projekter og samlede projektkostninger fra BTAS). Der er med andre ord en uoverensstemmelse mellem BTAS og PROMIS på 10.221.949 kr. i tilskudsbeløb svarende til 7,6 %. Det skyldes bl.a., at de rateudbetalinger, der er ansøgt og godkendt på papir, er godkendt med et indtastet samlet tilskudsbeløb på den *resterende* rate med angivelse af den tidligere udbetalte rate i et kommentarfelt, da de respektive slutudbetalinger blev behandlet af ERST. Som konsekvens heraf fremgår udbetalte rater ikke som en del af det samlede tilskud. De manglende rateudbetalinger udgør 1.656.173 kr. fordelt på syv sager. ERST er gjort opmærksomme på procedurefejlen og vil korrigere indtastningerne. Herefter vil forskellen udgøre 8.565.776 kr. eller 6,4%. Dette og andre misforhold mellem PROMIS og projektholdernes og LAG-kordinatorernes viden om det faktiske tilsagn / projekt er kilde til en vis frustration hos de lokale aktionsgrupper i deres daglige arbejde med PROMIS. Den frustration underbygges af LAG-kordinatorernes oplevelse af en til tider meget detaljeorienteret sagsbehandling og kontrolproces i ERST, som stiller store krav til detaljeniveauet i afrapportering af projekterne. Det opleves af kordinatorerne som frustrerende, at samme krav til korrekt indtastning og rettidig sagsbehandling i PROMIS ikke opleves som gældende for ERST (Kilder: workshops, årsrapporter, interviews).

Der ud over er der ifølge PROMIS givet yderligere 37 tilsagn til en værdi af 8,1 mio. kr. til projekter, som projektholderne efterfølgende har valgt at opgive (Tabel 3). Det svarer til ca. 5,8 % af projekterne og 6 % af tilsagnene.

Tabel 3: Opgivne tilsagn fra 2014-2016

Projekttype	Antal	Beløb i kr. ifølge PROMIS	
		Tilskudsbeløb/tilsagn	Samlede projektkostninger
Opgivne projekter	37	8.123.057	30.821.435

Kilde: PROMIS

De 8,1 mio. kr. er en del af tilbageløbsmidlerne til LAG'erne sammen med eventuelle reduktioner i tilsagn, der opstår som følge af ERSTs behandling af enten ansøgning eller slutrapport, som kan medføre afvisninger af omkostninger i budgettet, som ikke er støtteberettigede.

3.1.2 Dødvægt

Af det samlede antal projekter og investeringer, der er gennemført med tilskud fra LEADER, ville nogle investeringer være blevet gennemført helt eller delvist også uden tilskud. For at sikre den højest mulige værdiskabelse af LEADER-indsatsen er det en prioritering fra Erhvervsstyrelsens og Europa-Kommissionens side ikke at støtte projekter, som alligevel ville være blevet implementeret via privat finansiering også uden at have modtaget offentlig støtte. De offentlige støttekroner, som erstatter snarere end supplerer privat investering, kaldes **dødvægt**. Jo lavere dødvægt, des højere målrettet værdiskabelse.

For at estimere graden af dødvægt, som projekterne er behæftet med, bliver projektholderne i slutrapporten bedt om at besvare spørgsmålet: "I hvilket omfang ville du have gennemført den fulde investering, hvis du ikke havde modtaget tilskud under LAG-indsatsen?" 0 % / 1-25 % / 26-50 % / 51-75 % / 76-99 % / 100%. I overensstemmelse med den anvendte metode fra slutevalueringen af det danske LDP 2007-2013, beregnes dødvægten som den maksimale dødvægt baseret på det højeste tal i svarintervallet. Det er kun muligt at beregne dødvægten for afsluttede projekter eller afrapporterede projekter (status: Slutrapport afventer ERST). Som vist i Tabel 4 nedenfor er den realiserede dødvægt i afsluttede og afrapporterede projekter på 41,2 % svarende til knap 15 mio. kr. Til sammenligning var dødvægten i LEADER 2007-2013 på 29 %. Der er altså tale om en høj grad af dødvægt forbundet med de afsluttede projekter.

Den øgede dødvægt sammenlignet med den tidligere programperiode er sandsynligvis et resultat af det øgede fokus på erhvervsrettede og jobskabende projekter i den nuværende programperiode, idet virksomhederne typisk har en økonomisk interesse i at gennemføre de investeringer, som tilskuddet knytter sig til. Der vil således typisk også være en højere grad af privat medfinansiering i erhvervsrettede projekter, mens rammevilkårsprojekter i højere grad vil generere medfinansiering via andre fonde, frivilligt arbejde mm. Denne antagelse underbygges af, at der i slutevalueringen 2007-2013 er gennemført en kontrafaktisk analyse af omsætnings- og beskæftigelsestilvækst i mikro og små virksomheder med henblik på at vurdere, hvor meget omsætning og hvor mange af de genererede arbejdspladser i 07-13-programmet, som ville være skabt alligevel, også uden støtte. Her er altså tale om en alternativ form for dødvægtsberegning. Resultatet af den kontrafaktiske analyse var, at 44 % af de nye arbejdspladser, ville være skabt alligevel. Denne analyse adskiller sig fra den regulære dødvægtsanalyse fra 07-13, der angav en samlet LEADER-dødvægt på 29 %, ved at fokusere udelukkende på erhvervsrettede projekter. Denne betragtning understøtter med andre ord, at erhvervsrettede projekter typisk er behæftet med mere dødvægt, og den modererer ligeledes konklusionen om, at dødvægten for 2015-2016 er 10 procentpoint højere end i sidste programperiode.

En anden mulig grund til, at vi ser en højere dødvægt i 2014-2020 end i 2007-2013, er almene konjunkturer i samfundsøkonomien. Det kan ikke udelukkes, at projektholdere, og særligt private virksomheder, havde vanskeligere ved at stable finansiering på benene i finanskrisens kølvand, end det er tilfældet i dag, hvor der er højere samfundsøkonomisk vækst og større investeringsvillighed. Det vil med andre ord sige, at projektholderne i sidste programperiode i højere grad var afhængige af LAG-midlerne for at gennemføre projekter, end det er tilfældet i 2015 og 2016, hvor investeringsvilligheden blandt alternative investorer og donorer muligvis er højere.

Tabel 4: Beregning af dødvægt, kr. og %

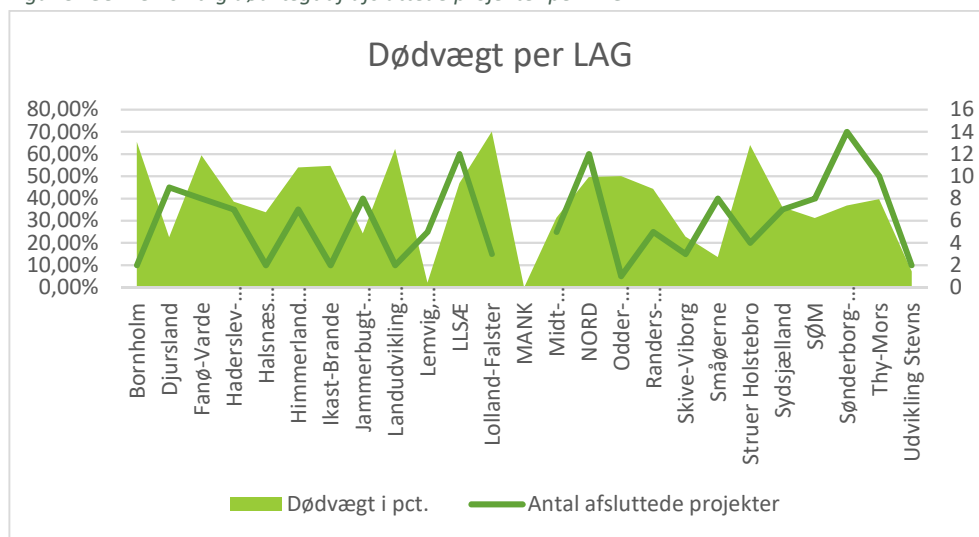
Projekttype	Antal projekter	Tilskudsbeløb/ tilsagn	Dødvægt kr.	Dødvægt i %
Afsluttede projekter sagsbehandlet af ERST	148	25.202.312	9.946.796	39,5 %
Afrapporterede projekter ¹	54	10.847.191	4.913.320	46,3 %
I alt, afsluttede projekter	202	36.049.511	14.860.116	41,2 %

Dødvægten opgøres gennem slutrapportspørgsmålet "I hvilket omfang ville du have gennemført den fulde investering, hvis du ikke havde modtaget tilskud under (F)LAG-indsatsen?" 0 % / 1-25 % / 26-50 % / 51-75 % / 76-99 % / 100%

Note 1: Ved afrapporterede projekter er dødvægten beregnet som procent af det ansøgte tilskud til udbetaling fra slutrapporten. Når sagsbehandlingen gennemføres kan dødvægten i kr. (absolut tal) derfor falde en anelse i kraft af, at nogle udgifter ikke godkendes som støtteberettigede, hvormed dødvægten beregnes som procent af et lavere tilskud. Der er imidlertid en højere dødvægt behæftet med de afrapporterede projekter, hvis slutrapport mangler godkendelse i ERST. Vi kan således forvente den gennemsnitlige dødvægt vil stige til ca. 41,2 %, når de 54 LAG-godkendte slutrapporter behandles af ERST.

Der er stor spredning på dødvægten i de respektive LAG'er fra 75 % i LAG Vejen Billund til 2 % i LAG Lemvig Ringkøbing-Skjern, som afbilledet på Figur 3 nedenfor. Kurven angiver, hvor mange afsluttede projekter, der er i LAG'en og dermed hvor mange besvarelser, der indgår i den gennemsnitlige dødvægt. Jo højere kurven er, desto mindre er den statistiske usikkerhed. Det fremgår således, at de fire LAG'er med den højeste gennemsnitlige dødvægt også er behæftet med en del usikkerhed, da dødvægtsangivelserne er meget få. LAG-bestyrelsen kan forsøge at reducere dødvægten ved at indstille projekter med en højere risikoprofil.

Figur 3: Gennemsnitlig dødvægt af afsluttede projekter per LAG

Note: LAG MANK fremgår ikke, da de ikke har afsluttede projekter per 31. december 2016.

Kilde: PROMIS

Vi har hermed afsluttet gennemgangen af de økonomiske nøgletal for evalueringen med præsentation af den finansielle outputindikator O1. I det efterfølgende afsnit præsenterer vi de ikke-finansielle outputindikatorer for LAG-ordningen.

3.2 IKKE-FINANSIELLE OUTPUT-INDIKATORER

Følgende obligatoriske outputmål er rapporteret i forbindelse med AIR 2017 (samt O1 Samlede offentlige udgifter, som er præsenteret og diskuteret ovenfor). Bemærk at vi har medtaget målindeksator 21, da den i høj grad knytter sig til outputindikator 18 (se næste side).

Tabel 5: Realiserede outputindikatorer, AIR 2017

Indikator	Måltal	Realiseret
O18 - Befolkning omfattet af lokale aktionsgrupper	2.213.227	2.338.592
T21/R22 - Procentdel af befolkningen i landdistrikter, der er omfattet af lokaludviklingsstrategier	50,87 %	66,17 %
O19 - Antal valgte lokale aktionsgrupper	26 stk.	26 stk.
O19 - Antal valgte lokale aktionsgrupper (multifondfinansieret)	-	0 stk.
O20 - Antal Leader-projekter, der modtager støtte (PROMIS-data)	-	635 projekter ¹
O21 - Antal samarbejdsprojekter under LEADER, der modtager støtte (Interterritoriant samarbejde)	-	3 stk.
O21 - Antal samarbejdsprojekter under LEADER, der modtager støtte (tværnationalt samarbejde)	-	1 stk.
O22 - Antal og type projektledere (lokale aktionsgrupper) (PROMIS-data) ²	-	5
O22 - Antal og type projektledere (NGO'er) (PROMIS-data) ²	-	220
O22 - Antal og type projektledere (offentlige organer) (PROMIS-data) ²	-	29
O22 - Antal og type projektledere (SMV'er) (PROMIS-data) ²	-	305
O22 - Antal og type projektledere (andet) (PROMIS-data) ²	-	76

O23 - Det unikke antal lokale aktionsgrupper, der er involveret i samarbejdsprojekter (Interterritoriant samarbejde)	-	3
O23 - Det unikke nummer for lokale aktionsgrupper, der er involveret i samarbejdsprojekter (tværnationalt samarbejde)	-	1

Note 1: Der er her tale om igangværende og afsluttede projekter, der har fået tilsagn i perioden 2014-2016. Der er rapporteret 636 projekter ind til LFST d. 16. maj 2017, hvilket skyldes at et projekt af projektledertypen 'offentligt organ' er blevet opgivet efter data blev rapporteret til LFST.

Note 2: Angivelserne viser projektholders besvarelser af spg. 1.4 i ansøgningskemaet, hvor NGO'er indeholder svarkategorierne 'organisation' og 'forening', SMV'er indeholder svarkategorierne 'mikrovirksomhed' og 'lille virksomhed' og 'andet' indeholder kategorierne 'Privatperson', 'Selvejende institution', 'Fond' og 'Ikke-selvejende institution'.

Som tabellen viser, er der etableret 26 lokale aktionsgrupper i programperioden 2014-2020, som tilsammen dækker 2.338.592 personer svarende til 66,17 % af befolkningen i landdistrikterne. Der er desuden givet tilsagn til 635 projekter i perioden 2015-2016, hvoraf 5 er samarbejdsprojekter (fordelt på 3 unikke LAG'er) mellem lokale aktionsgrupper, jf. REG (EU) 1305/2013, art. 35, og 1 projekt er et tværnationalt samarbejdsprojekt. Af de 635 projekter er 305 gennemført af virksomheder, mens 220 er gennemført af NGO'er og de resterende 110 af andre aktører. LEADER-indsatsen er med andre ord i høj grad lykkedes med at inddrage og mobilisere den lokale befolkning (se mere om dette i afsnittet 4.3 i kapitel 4).

3.3 BIDRAG TIL ØVRIGE EU-PRIORITERER

Der ligger i PROMIS en indbygget interventionslogik, der knytter specifikke resultat- og effektindikatorer til nogle effektområder og projekttyper. Det er disse interventionslogikker, der styrer, hvilke indikatorer en ansøger skal udfylde effektforventninger for, alt efter hvilken type projekt, der er tale om (Mål A eller B, turismeprojekt mv.) og hvilke effektområder, ansøger mener, at projektet bidrager til. Projektansøgerne angiver, hvilke og i hvor høj grad projektet bidrager til de fem effektområder ved at fordele projektets samlede omkostninger på dem. Et mål A-projekt kan således være et rent erhvervsudviklingsprojekt udelukkende med økonomiske effekter, eller projektet kan bidrage til andre effektområder, så som miljø og klima, som det er tilfældet i case-historie 1 ang. udvidelsen af en mikrovirksomheds insekt- og insekt-proteinmelsproduktion. Tabel 6 nedenfor viser den gennemsnitlige andel og det absolutte økonomiske bidrag (angivet i tilsagnskroner) mod de fem projektområder for hhv. afsluttede og igangværende projekter, der har modtaget tilsagn i 2015-2016.

Tabel 6: Projektholdernes fordeling af tilskuddet på effektområder

Effektområde	Afsluttede projekter		Igangværende projekter	
	Gnm. bidrag %	Midler målrettet effektområde (kr)	Gnm. bidrag %	Midler målrettet effektområde (kr)
Økonomiske effekter (jobskabelse (inkl. bibeholdelse af jobs), øget vækst mm)	51%	kr. 12.919.939	50%	kr. 54.252.975
Sociale effekter (inkl. forbedret livskvalitet, menneskelige relationer, tillid, lige rettigheder osv.)	23%	kr. 5.784.667	24%	kr. 26.000.923
Kulturelle effekter (kulturaktiviteter/-faciliteter eller øget kulturel identitet i lokalområdet)	17%	kr. 4.304.290	20%	kr. 21.606.150
Miljømæssige effekter (forbedring af biodiversitet, miljø og natur)	4%	kr. 1.101.957	4%	kr. 3.833.110

Klimaeffekter (CO ₂ -udledning, energiforbrug, reduktion af emissioner mm.)?	4%	kr. 1.091.469	3%	kr. 3.537.472
---	----	---------------	----	---------------

Kilde: PROMIS

Ved hjælp af disse angivelser kan vi estimere, hvordan LEADER-indsatsen bidrager mod de øvrige EU-prioriteter i landdistriktsforordningen. Det er naturligvis afgørende at holde sig for øje, at alle de offentlige udgifter bidrager mod fokusområde 6b. Nogle af disse udgifter bidrager imidlertid også mod de andre EU-prioriteter, som angivet i

Tabel 7 nedenfor. Da P1 *Fremme videnoverførsel og innovation inden for landbrug, skovbrug og landdistrikter* er en horisontal prioritering, har det ikke været muligt at estimere et bidrag til denne prioritet.

Tabel 7: LEADERs estimerede bidrag til de øvrige prioriteter

EU-prioritet	Afsluttede projekter (kr.)	Igangværende projekter (kr.)
Fokusområde 6b (hele tilskuddet):	25.202.321	109.230.630
P1: Fremme videnoverførsel og innovation inden for landbrug, skovbrug og landdistrikter	NA	NA
P2: Styrkelse af bedrifternes levedygtighed og konkurrencedygtighed inden for alle typer landbrug i alle regioner og fremme af innovative landbrugsteknologier og bæredygtig forvaltning af skove	kr. 6.459.970	kr. 43.402.380
P3: Bedre tilrettelæggelse af fødevarekæden, herunder forarbejdning og markedsføring af landbrugsprodukter, dyrevelfærd og risikoforvaltning i landbruget	kr. 6.459.970	kr. 10.850.595
P4: Genopretning, bevarelse og forbedring af økosystemer, som er afhængige af landbrug og skovbrug	kr. 1.101.957	kr. 3.833.110
P5: Fremme af ressourceeffektivitet og overgangen til en klimarobust økonomi med lavere CO ₂ emissioner i landbrugs-, fødevare- og skovbrugssektoren	kr. 1.091.469	kr. 3.537.472
P6: Fremme af social inklusion, nedbringelse af fattigdom og økonomisk udvikling af landdistrikterne (øremærket)	kr. 10.088.957	kr. 47.607.072

Note: Beregning lavet af evaluator. Fordelingsnøgle: P1: 0%, P2: 50% af midler allokeret til økonomi, P3: 50% af midlerne allokeret til økonomi, P4: 100% af midlerne allokeret til miljø, P5: 100% af midlerne allokeret til klima, og P6: 100% af sociale og kulturelle effekter.

Case 1: Klima og miljø**Projekttitle:**

Første projekt: Udvidelse af insektproduktion, lagerkapacitet, reklamebil, Webshop, tilkørselsforhold for lastbiler.

Andet projekt: Insekt-proteinmelsproduktion til husdyrfoder baseret på nye insektarter.

Lokale aktionsgruppe: LAG NORD

Første projekt - Samlede godkendte projektomkostninger: 134.430 kr. **Tilskud:** 67.215 kr.

Andet projekt - Samlede godkendte projektomkostninger: 550.004 kr. **Tilsagn:** 250.000 kr.

Hovedmålsætning: Mål A: At fremme job og vækstskabende erhvervsudvikling via tilskud til etablering og udvikling af små og mikrovirksomheder og øget erhvervsamarbejde.

Projektresumé:

Projektet *Udvidelse af insektproduktion, lagerkapacitet, reklamebil, Webshop, tilkørselsforhold for lastbiler* og det efterfølgende projekt *Insekt-proteinmelsproduktion til husdyrfoder baseret på nye insektarter* er to tilskud, som er bevilliget til mikrovirksomheden MD APS med det formål i første omgang at udvide en hobbyforretnings kapacitet til at kunne fungere som virksomhed og i næste omgang et etablere avls- og produktionsfaciliteter til nye insektarter til forarbejdning til insektmel/-proteinmel. Visionen for virksomheden var/er at tage affaldsprodukter og gøre dem til økonomiske og miljømæssige succeser og blive det første firma i Danmark, der producerer insekter og insektmel i stor plan til dyrefoder inden for landbrug og konsum i haller specifikt indrettet til formålet. Gennem samarbejde med Dansk Teknologisk Institut, Naturstyrelsen og Hjørring kommune har virksomheden taget det første skridt i retning af en ny måde at fremstille protein på, som reducerer miljøpåvirkningerne i jagten på animalsk protein og opløfter et affaldsprodukt som madaffald og afgasset gylle til en ressource for proteinproduktion. Ved det første projekts start importerede virksomheden 80% af de forhandlede insekter fra hollandske leverandører og ønskede derfor at øge eget opdræt af insekter til at matche en stigende efterspørgsel. I dag omsætter virksomheden Hjørring Kommunens biomasse, leverer insekter til en lang række zoologiske haver, oplever større efterspørgsel end virksomheden kan møde, herunder fra udenlandske kunder, og vil til september 2017 have reduceret importen af insekter til 0%. Virksomheden ansøgte den første bevilling med forventning om et resultat før skat første driftsår efter projektets afslutning på 100.000 kr. men rapporterer om overgåede forventninger på 300% i form af et resultat før skat på 300.000 kr.

Læring:

Tilsammen udgør projekterne et eksempel på, hvordan LAG-midlerne udgør en ressource, som kan skabe ringe i vandet og danne grobund for yderligere projekter og vækst, fordi midlerne er tilgængelige for mindre virksomheder med *den gode idé*, der har brug for et mindre tilskud til at komme i gang. Det første projekt vurderedes af LAG NORD til at udgøre en betragtelig risiko men have et stort vækst-potentiale. Projektet vurderes desuden af både LAG'en og ansøger til at være fri for dødvægt, idet projektholder ikke havde foretaget investeringen og udvidet egenproduktionen uden det første 67.000 kroners tilskud af LAG'en.

3.4 EFFEKTSKABELSE

I dette kapitel præsenterer vi LEADER-indsatsens effektskabelse. Det gør vi på baggrund af afsluttede og afrapporterede projekter (projekter med slutrapport godkendt af LAG'en, men endnu ikke af ERST). Vi vil først opgøre de opnåede effekter og herefter analysere ordningens målopfyldelse på effektindikatorniveau ved at sammenholde projektholders angivelse af forventede effekter på ansøgningstidspunktet med de realiserede effekter angivet i slutrapporten. Dernæst opgør vi kort effekternes formodede kvalitet og analyserer derefter ordningens omkostningseffektivitet, dvs. vi opgør antallet af eksempelvis skabte arbejdspladser, som LEADER-indsatsen har genereret, per million kroner i tilskud. Endelig sammenholder vi kort den heri benyttede metode for opgørelse af jobskabelse med den mere optimistiske metode, som er benyttet i den nyligt udkomne rapport (2017) udgivet af CLF: *LAG'ernes erhvervsudviklingstilgang og LAG-midlernes stimulering af innovation af iværksætteri i landdistrikterne*.

Før opgørelsen af effektopnåelsen (afsnit 3.4.1) og målopfyldelsen (afsnit 3.4.2) for LEADER-indsatsen blev gennemført, identificerede vi såkaldte outliers. Outliers er enkeltstående projekter, der af forskellige grunde i så høj grad afviger fra den gennemsnitlige effektskabelse, at de er udeladt af effektopgørelsen, da de skaber et urealistisk billede af, hvad ordningen har opnået. For en definition af typen af identificerede outliers og en liste over ekskluderede projekter henviser vi til Bilag 3.

3.4.1 Effektskabelse

Tabel 8 nedenfor viser de effekter, der ifølge tilskudsmodtagerne som minimum er opnået i perioden 2014-2016 (eksklusiv de 10 outliers). Effekterne er opgjort gennem slutrapporterne og afspejler derfor de effekter, der var realiseret ved projektperiodernes ophør.

Tabel 8: Realiserede effekter, afsluttede og afrapporterede projekter

Indikator	Opnået effekt brutto	Opnået effekt netto (dødvægt fratrukket: 41,2%)
Øget årlig omsætning, (kun afsluttede projekter) ¹	32.969.335 kr. (brutto)	15.443.943 kr.
Nye fuldtidsarbejdspladser	118 stk. (brutto)	69 stk.
Bibeholdte job	201 stk. (brutto)	118 stk.
Flere turistsengepladser	519 stk.	305 stk.
Flere overnatninger	6.910 stk.	4.063 stk.
Flere dagsturister	32.734 pers.	19.248 pers.
Nye naturfaciliteter eller -aktiviteter	55 stk.	32 stk.
Antal nye fritidsaktiviteter (social)	484 stk.	285 stk.
Antal personer i lokalområdet med adgang til nye/forbedrede servicefaciliteter	260.252 pers.	153.028 pers.
Antal personer, der årligt forventes at/gør brug af nye/forbedrede servicefaciliteter	541.455 pers. ²	318.376 pers.
Antal nye kulturaktiviteter (inkl. aktiviteter og tilbud, der relaterer sig til kulturarv)	267 stk.	157 stk.
Antal personer, der forventes at gøre brug af nye/forbedrede kulturelle faciliteter	220.573 pers.	129.697 pers.

Note 1: Opgørelsen af øget økonomisk omsætning er baseret på nøgletal fra registeranalyse benyttet ifm. slutevalueringen af 2007-2013 programmet, hvor hver tilskudskrone til støttede mikro og små virksomheder gav 2,03 kr. i årlig øget omsætning brutto og 0,95 kr. netto med fradrag af den kontrafaktiske andel.

Note 2: Heraf 300.000 i Bælum Butikshus ApS (MLGP-E-15-0041).

Kilde: PROMIS, n=192, data fra runderne: 1-12, statusser: "Slutrapport afventer ERST", "Slutrapport behandlet af ERST", "Klar til efterrapport" og "Efterrapport behandlet"

Som tabellen viser, har LEADER-indsatsen i årene 2015-2016 bl.a. skabt 118 nye arbejdspladser og bidraget til bibeholdelsen af 201 job. Indsatsen har desuden skabt en øget årlig omsætning i 82 støttede mikro- og lille virksomheder på 33 mio. kr., som vil være opnået efter tre års drift, jf. ex post-evalueringens nøgletal for omsætningsforøgelse. Tallene er bruttoopgørelser. Fratrækkes den dødvægt, som projektholderne har angivet i slutrapporterne er nettojobskabelsen 69 fuldtidsjobs, 118 fastholdte jobs og en øget årlig omsætning i de 82 virksomheder på 15,4 mio. kr. efter tre års drift. Indsatsen har desuden skabt 510 flere sengepladser og 6.910 flere overnatninger.

3.4.2 Målopnåelse

I tabellen nedenfor sammenholdes den realiserede effektskabelse med den forventede tilvækst på bevillingstidspunktet. Hermed kan målopfyldelsen i procent opgøres.

Table 9: Effektskabelse og målopnåelse, afsluttede og afrapporterede projekter

Effekt	Forventet tilvækst	Realiseret tilvækst	Mål-opfyldelse i %	Antal bidragende projekter	Tilskudsbeløb (relevante)	Samlede projektomk. (relevante)
Nye fuldtidsarbejdspladser	141	118	84%	192 ¹	33.642.956	121.991.626
Bibeholdte job	88	201	228%	128	24.600.212	87.305.231
Flere turistsengepladser	262	519	198%	128	24.600.212	87.305.231
Flere overnatninger	42.369	6.910	16%	128	24.600.212	87.305.231
Flere dagsturister	96.270	32.734	34%	128	24.600.212	87.305.231
Nye naturfaciliteter eller -aktiviteter	127	55	43%	103	15.329.648	53.392.953
Antal nye fritidsaktiviteter (social)	571	484	85%	130	22.043.276	84.019.592
Antal personer, der årligt gør brug af nye/forbedrede servicefaciliteter	253.356	541.455 ² (241.455)	214% (95,3%)	131	22.202.189	84.337.420
Antal personer i lokalområdet med adgang til nye/forbedrede servicefaciliteter	255.198	260.252	102%	131	22.202.189	84.337.420
Antal nye kulturaktiviteter	290	267	92%	111	18.851.426	75.015.601
Antal personer, der gør brug af nye/forbedrede kulturelle faciliteter	232.392	220.573	95%	111	18.851.426	75.015.601

Note 1: Alle projekter, idet alle projekter inkl. rammevilkårsprojekter bliver bedt angive deres bidrag til jobskabelse.

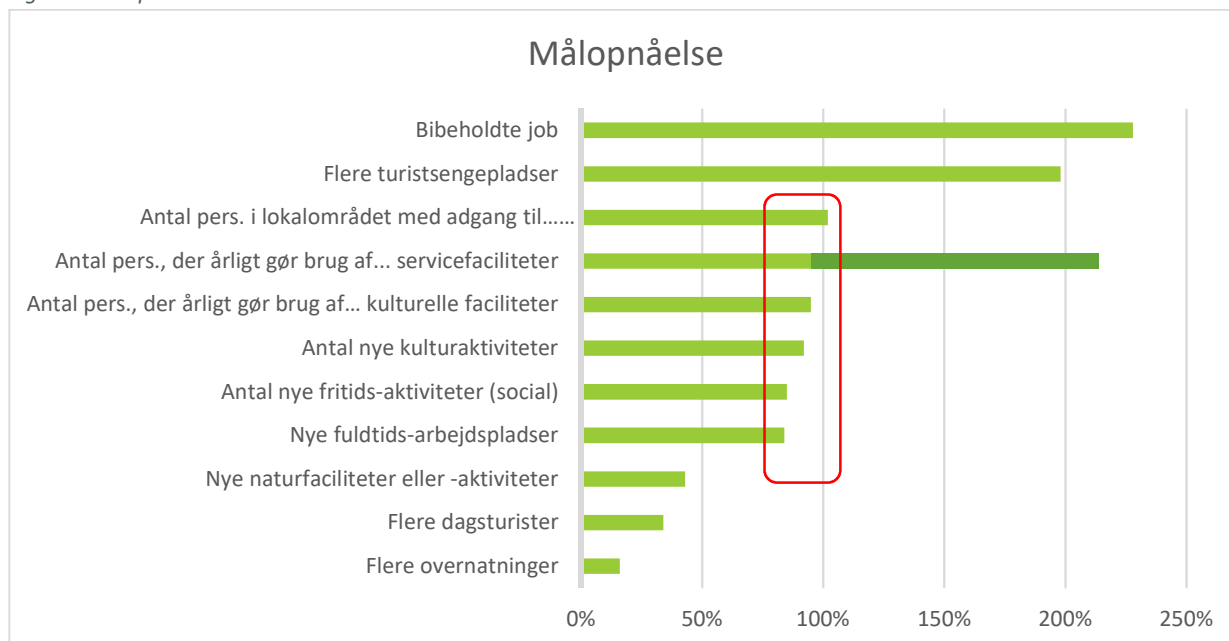
Note 2: Heraf er 300.000 personer angivet som realiseret i projektet Bælum Butikshus ApS (MLGP-E-15-0041) (med en forventning om 300.000). Fjerner vi dette projekt fra opgørelsen, har vi i stedet en samlet forventet tilvækst på 253.356 personer, en realiseret tilvækst på 241.455, hvilket betyder, at målopfyldelsen i så fald er på en mere repræsentativ 95,3 %.

Kilde: PROMIS, n=192, data fra runderne: 1-12, statusser: "Slutrapport afventer ERST", "Slutrapport behandlet af ERST", "Klar til efterrapport" og "Efterrapport behandlet"

Som tabellen viser, er der ifølge projektholderne skabt 118 nye arbejdspladser, hvilket er 84 % af den forventede tilvækst på ansøgningstidspunktet. Ud over de skabte nye arbejdspladser har LEADER-indsatsen ifølge projektholderne bidraget til at bibeholde 201 eksisterende jobs, som ellers ville være blevet nedlagt mod en forventning på 88. Der er altså her tale om en målopfyldelsesgrad på 228 %, hvilket er meget højt. Det kunne indikere, at projektholderne ved projektperiodens ophør har været en anelse mere tilbøjelige til at betragte en given stilling for at have været i risiko for nedlæggelse, end de var på ansøgningstidspunktet, og muligvis end det reelt var tilfældet. Vi kan imidlertid konstatere, at der som minimum er bibeholdt et antal jobs svarende til de 88 jobs, der betragtedes som værende i risikogruppen ved projektstart.

Figur 4 nedenfor viser målopnåelsesgraden for hver indikator.

Figur 4: Målopnåelse i %

Note: Den mørkegrønne bar angiver målopnåelsen inkl. Bælum Butikshus ApS, mens den lysegrønne del af baren angiver målopnåelsen eksklusiv Bælum Butikshus ApS

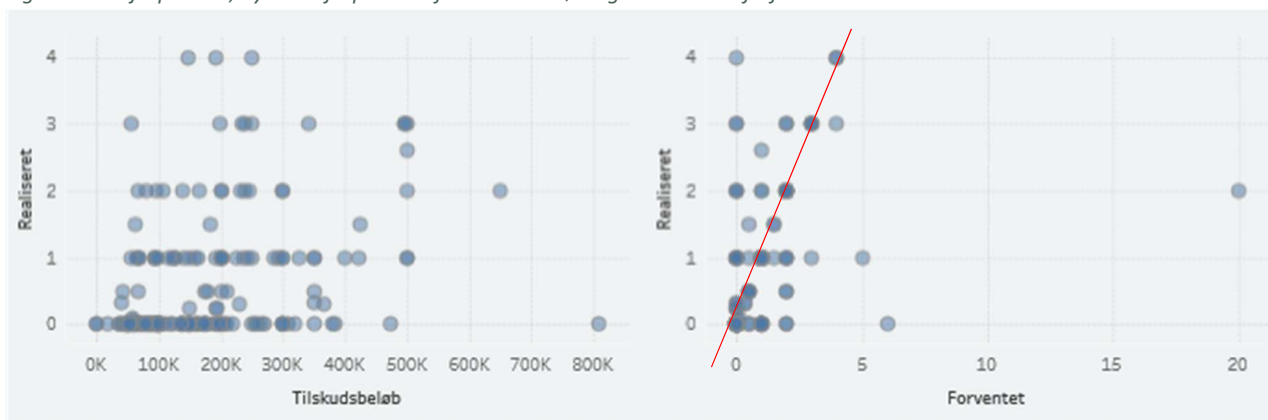
Kilde: PROMIS, n=192, data fra runderne: 1-12, statusser: "Slutrapport afventer ERST", "Slutrapport behandlet af ERST", "Klar til efterrapport" og "Efterrapport behandlet"

Som det er afbilledet, har seks af de 11 indikatorer en målopfyldelse på omkring eller knap de 100 %, hvilket er positivt. Der er imidlertid en markant underindfrielse af effektforventningerne for hhv. antallet af nye naturfaciliteter eller -aktiviteter, antal flere dagsturister og antal flere overnatninger. For de to sidste indikatorers vedkommende kan det evt. skyldes, at ansøgerne generelt oplever at have vanskeligt ved at estimere turismerelaterede indikatorer på ansøgningstidspunktet samt opgøre dem ved afrapportering. Denne vurdering underbygges af, at én af de to indikatorer med markant overindfrielse er den sidste turismeindikator, nemlig antal flere turistsengepladser. Dette er interessant, da flere koordinatorene på de afholdte workshops gav udtryk for, at ansøgerne havde særligt vanskeligt ved at angive indikatorerne på antal personer årligt med hhv. adgang til og forventet brug af den støttede aktivitet/facilitet, hvilket ikke umiddelbart viser sig i de opnåede målopfyldelsestal. Ligeledes fremgår det af eksempelvis LAG SØMs årsrapport, at mens effekter under Hovedmålsætning A realiseres nogenlunde som forventet, er det vanskeligere at angive og vurdere effektindikatorer, der knytter sig til Mål B-projekter (Kilde: Årsrapport LAG SØM). Det skal nævnes, at ERST i slutningen af 2016 præciserede formuleringerne af nogle af effektindikatorerne. De nye formuleringer blev taget i brug sammen med en større omstrukturering af ansøgningsskemaet og tilføjelse af en lang række yderligere infobokse fra januar 2017.

Figur 5 nedenfor viser, hvordan projekterne fordeler sig for effektindikatoreren nye arbejdspladser. Den venstre figur viser antal realiserede arbejdspladser ift. tilskuddets størrelse og den højre viser antal realiserede arbejdspladser ift. forventede. Som det fremgår er der ingen tydelig sammenhæng mellem størrelsen på tilskuddet og antallet af realiserede arbejdspladser. Jobskabende projekter genererer typisk fra 0,5 til 4 jobs uafhængt af tilskuddets størrelse. I figuren til højre angiver den røde streg en målopfyldelsesgrad på 100 %. Projekter, der ligger under den røde streg, har således en målopfyldelse på under 100 % mens projekter, der ligger over den røde streg har skabt flere arbejdspladser end forventet. Det fremgår altså, at de

fleste projekter har realiseret i omegnen af det forventede antal jobs, mens nogle enkelte projekter i større grad ikke er lykkedes med at skabe det antal arbejdspladser, man havde forventet på ansøgningstidspunktet.

Figur 5: Arbejdspladser, nye arbejdspladser ift. tilskudsbeløb og realiserede ift. forventede

Kilde: PROMIS, n=192, data fra runderne: 1-12, statusser: "Slutrapport afventer ERST", "Slutrapport behandlet af ERST", "Klar til efterrapport" og "Efterrapport behandlet", indikator: arbejdspladser

3.4.2.1 Resultatindikatorer rapporteret i AIR 2017

I forbindelse med AIR 2017 skal ERST rapportere på fire resultat- og målintikatorer, som er opstillet i tabellen nedenfor. Vi har medtaget outputindikator 15, da den i praksis har karakter af resultatindikator. ERST har på nuværende tidspunkt indfriet O15, T21 og T22, mens der er skabt 10 % af de målfastsatte arbejdspladser. Målopnåelsen afspejler imidlertid kun de 192 afsluttede og afrapporterede projekter, der har modtaget tilsagn i 2015 og 2016. Hvis vi medregner de igangværende projekter, der har fået tilsagn i 2015 og 2016, så har vi en forventet samlet jobskabelse på 644 nye arbejdspladser, hvilket svarer til en målopnåelse ift. målsætningen for 2023 på 56,6 %, antaget at alle igangværende projekter realiseres som forventet. Vi har imidlertid hidtil oplevet en målopnåelse i de afsluttede og afrapporterede projekter på 84 % af de forventede jobs (se Tabel 9). Hvis vi antager, at de igangværende projekter opnår samme målopfyldelsesgrad vil LEADER-indsatsen 2015 og 2016 udmønte sig i 549 nye arbejdspladser svarende til 48,3 % af målsætningen for 2023, hvilket er meget positivt.

Tabel 10: Obligatoriske resultatindikatorer, AIR 2017

Indikator id	Indikatornavn	Målsætning 2023	Realiseret 31/12 2017	Målopnåelse i %
O15	Befolkning, der nyder godt af forbedrede tjenesteydelser eller forbedret infrastruktur (IT eller andet)	220.000 ¹	260.252 ²	118 %
R22 / T21	Procentdel af befolkningen i landdistrikter, der er omfattet af lokaludviklingsstrategier	50,87 % ¹	66,17 %	130 %
R23 / T22	Andel (%) af befolkningen i landdistrikterne, der drager fordel af serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter.	5,06 % ¹	15,98 %	316 %
R24 / T23	Antal nye fuldtidsarbejdspladser skabt i støttede projekter (LEADER).	1.137 ¹	118	10 %
Anden resultatindikator	Antal projekter, der har modtaget støtte under de lokale udviklingsstrategier	-	635	-

Note: Kontekstindikatorer – Befolkning, i alt: 5.573.894, Andel i landdistrikt: 29,21, Personer i landdistrikt: 1.628.134

Note 1: Det danske landdistriktsprogram, v. 3.1., dec. 2016, 11.1.5.1. 6B) Fremme af lokaludvikling i landdistrikterne

Note 2: Kilde: PROMIS, indikator benyttet: Antal personer i lokalområdet med adgang til nye/forbedrede servicefaciliteter, afsluttede og afrapporterede projekter, runde 1-12, outliers fjernet. Der er indrapporteret 243.844 ifm. AIR2017.

3.4.3 Effekternes kvalitet

Når vi betragter de indikatorer, som typisk betragtes som Mål B indikatorer (antal personer der får adgang til/gør brug af..., antal fritidsaktiviteter, antal nye kulturaktiviteter osv.) så indikerer størrelsen på effektagelserne sammenholdt med antallet af projekter de repræsenterer (n=192), at det er sandsynligt, at effektagelserne indeholder afledte effekter angivet som direkte effekter. Denne problematik pointeres også af LAG SØM, som mener, at dette dels skyldes, at det er vanskeligt at angive og vurdere effekterne af Mål B-projekter og dels at projekter, som omhandler oprettelse af samarbejde, primært udmunder i afledte effekter, som ikke kan angives på anden måde end som direkte effekter (kilde: Årsrapport LAG SØM). I overensstemmelse med den betragtning efterspørger flere LAG'er muligheden for at angive afledte effekter (kilde: Årsrapport LAG Randers Favrskov, LAG SØM m.fl. samt flere workshops). Eksempelvis skriver LAG Småøerne: "Vores vurdering er, at for lokalsamfundene er de indirekte effekter i mange tilfælde lige så vigtige som (eller vigtigere end) de direkte effekter, tilsagnshaver opnår." (Kilde: Årsrapport LAG Småøerne). Et eksempel på et rigtig godt LEADER-projekt er casestudie 2, Hallegaard Slagtehus, som netop har medført en række afledte effekter på grund af dets omfavelse af mange af LEADER-indsatsens grundprincipper. Hvor den opnåede omsætningsforøgelse i Hallegaard naturligvis er positiv, så er betydningen for områdets samlede fortælling om lokalt producerede kvalitetsfødevarer, andre småerhvervs mulighed for at få slagtet husdyr, muligheden for at spare transportomkostninger forbundet med at få fragtet slagtekvæg til Sjælland mm. mindst lige så værdifuld, men kan kun vanskeligt opsamles lige nu, da PROMIS kun tillader angivelse af direkte effekter.

Case 2: Afledte effekter

Projekttitle: Hallegaard Slagtehus. Et slagtehus til et slagtekoncept af en ny type med optimal dyrevelfærd

Lokale aktionsgruppe: LAG Bornholm

Samlede godkendte projektkostninger: 1.992.104 kr. **Tilskud:** 390.851 kr.

Hovedmålsætning: Mål A: At fremme job og vækstskabende erhvervsudvikling via tilskud til etablering og udvikling af små og mikrovirksomheder og øget erhvervsamarbejde.

Projektresumé:

Projektet har til formål at bidrage til udviklingen af økologiske, lokalt producerede højt værdiprodukter baseret på små bedrifter med et alsidigt husdyrhold på Bornholm. Ideen til projektet opstod, fordi der før projektstart på Bornholm kun var mulighed for slagtning af grise fra store besætninger. Små husdyrhold samt større besætninger med kvæg og får måtte transportere deres slagtedyrl over Øresund til et slagtehus på Sjælland. Det var omkostningstungt og på grænsen af den tilladte transporttid, hvilket hæmmede fremdriften af små økologiske bedrifter på Bornholm. LAG Bornholm har derfor støttet etableringen af et slagtehus baseret på en ny type slagtekoncept udviklet i forbindelse med Dyrenes Beskyttelsesmærke "Velfærdsdelikatesser® - fra bonde til kunde", som består i, at dyrene bedøves og aflødes på marken ved de enkelte gårde og herefter bringes til slagtning. Slagtehuset blev placeret ved Hallegaard, Østermarie, som i forvejen er kendt for høj kvalitetsprodukter og har et eksisterende anlæg til forarbejdning. Det nyetablerede slagteri tilbyder lønslagtning for bornholmske husdyrproducenter og slagtning til eget forbrug i virksomheden, hvormed Hallegård Pølsemejeri kan producere lokale, økologiske produkter til private og engroskunder. Projektet har skabt 1-2 arbejdspladser på selve slagtehuset i direkte effekter.

Derudover bidrager Hallegaard Slagtehus til udvikling (i stedet for afvikling) i antallet af husdyrproducenter på landet og skaber grobund for, at der opstår følgevirkninger, der vil forarbejde og videreudvikle de fødevarer, som slagtehuset genererer. Det skønnes, at etableringen af slagtehuset i løbet af en kort årrække vil blive fulgt af 15 - 20 små, økologiske jordbrug med husdyrhold på Bornholm under "Velfærdsdelikatesser® - fra bonde til kunde".

Læring:

Hallegaard Slagtehus udgør ét af de helt gode eksempler på vellykkede erhvervsrettede projekter, hvilket blandt andet skyldes, at projektet omfavner flere af LEADER-principperne. For eksempel:

Lokale partnerskaber: Forud for projektet havde ansøger sikret både finansiering og projektets økonomiske levedygtighed ved at indgå et partnerskab med lokale produktaftagere, herunder særligt Michelin-restauranten Kadeau, som er kendt for deres bornholmergastronomi af første klasse. Her er der tale om et stærkt, forpligtende partnerskab, som giver produktet et signifikant kvalitetsstempel.

Innovation: Projektet har benyttet sig af den innovative finansieringsmodel, crowd lending. Kadeau og ni andre aktører gik ind i projektet med et såkaldt indskudsbevis til en værd af 10.000 kr., som Hallegaard Slagtehus kan betale tilbage med produkter.

Tværasektorielt samarbejde: Ud over at have ydet et 100.000 kroners tilskud til projektet og have udviklet selve slagtekonceptet, giver Hallegaard Slagtehus' samarbejde med Dyrenes Beskyttelse adgang til mærkningsordningen "Velfærdsdelikatesser® - fra bonde til kunde". Derudover har samarbejdet sikret en bred, gratis formidling af projektet, fordi det er i Dyrenes Beskyttelses interesse at åbne op for flere dyrevelfærdsmerkede produkter, og Hallegaard er nu garant for, at modellen virker.

Områdebaseret tilgang og afledte effekter: Der er i den grad tale om et projekt, der er gennemsyret af de kvaliteter, som karakteriserer den lokale selvforståelse og fortælling om sunde, økologiske Bornholmske kvalitetsprodukter. Det skaber aftagning, troværdighed og øger sandsynligheden for følgeerhverv, idet andre virksomheder opererer inden for den samme kanon. Et eksempel er Gedemejeriet på gården Lykkelund, som producerer gedeoste af 70 malkegeder. Gården er samtidig en café og en gårdbutik og Hallegaard Slagtehus har nu givet Gedemejeriet mulighed for at få slagtet og afsat sine hangedekid.

Det er dog ikke kun ønsket om at angive afledte effekter, som kan føre til en uensartet brug af indikatorerne. Også angivelsen af effekten af delprojekter, som er en integreret del af et større projekt, kan føre til at nogle projektholdere/LAG'er angiver flere effekter end tilskuddet egentlig genererer, eller færre effekter idet der kun fokuseres på en isoleret del af en helhed. Et eksempel på et sådant projekt er case 3 Maritimt Aktivitetshus Røsnæs (seneste del af Røsnæs Rundt-projektet), hvor én ting er de besøgende, som Aktivitetshuset selv kan generere, hvilke typisk er besøgende, som alligevel er i området, men konceptet er, at aktivitetshuset er en del af en vanderrute, som i langt højere grad er et unikum, der kan tiltrække både nationale og internationale turister til området. Denne problemstilling er kun endnu tydeligere, når tilskuddet går til et delelement, som ikke i sig selv er værdiskabende, men som indgår i en større helhed, hvor de samlede projektomkostninger er så store, at det ikke giver mening at angive effekterne som et resultat af tilskuddet. Denne problemstilling blev også fremhævet på flere workshops. Konkret eksempler fremhæves af LAG SØM, hvor der er givet tilskud til et delprojekt inden for rammen af Den Fynske Spilfabrik, og af Struer-Holstebro, hvor der blev givet tilskud på 378.000 kr. til Geopark Vestjylland med en samlet investering på 4,335 mio. kr.

Den sidstnævnte delprojekts problemstilling understøttes af de officielle dokumentationskrav til indsendelse af fakturaer på alle udgifter, der knytter sig til et oplyst projekt, og ikke kun den del, der vedrører selve bevillingen, også hvis bevillingen udgør en lille del af den samlede investering. Det ansporer projektansøgere til at skære projektansøgningen til på en måde, så det ansøgte projekt kun vedrører bevillingsdelen, fx akvariet inde i det opførte maritime museum. Dermed vil ansøger også angive de effekter, fx antal flere dagsturister, som man kan forvente, at akvariet i sig selv genererer og ikke det antal dagsturister, som det samlede nyopførte maritime museum vil generere, hvilket mange LAG-kordinatorer oplever som både vanskeligt at estimere og mangelfuldt.

På kort sigt kan dette løses ved eksempelvis at vejlede kordinatorer til at sådanne effekter angives forholdsmæssigt, hvor effekterne opgøres til at udgøre samme andel af de samlede projektomkostninger som de omkostninger, der knytter sig til bevillingen. Eksempel: Det maritime museum forventes at skabe 300 dagsturister årligt og de samlede projektomkostninger beløber sig til 1.000.000 kr. Akvariet vil koste 100.000 kr., og der gives 50 % i støtte hertil. Prisen på akvariet er således 10 % af de samlede projektomkostninger, og projektholder kan derfor antage, at 10 % af de nye dagsturister kan tilskrives akvariet, altså 30 dagsturister årligt.

På længere sigt kan ERST vælge at udvide PROMIS til at indeholde angivelsen af de effekter, der knytter sig til hele projektet i de tilfælde, hvor bevillingen er tildelt til et delprojekt.

Endelig har Landudvikling Slagelse igangsat et initiativ for udarbejdelse af sociale og kulturelle indikatorer, da LAG'en oplever, at de eksisterende sociale og kulturelle indikatorer i PROMIS ikke er fyldestgørende (Kilde: Årsrapport Landudvikling Slagelse, Workshop i Slagelse).

Case 3: Del af et større projekt

Projekttitle: Maritimt Aktivitetshus Røsnæs (seneste del af Røsnæs Rundt-projektet)

Lokale aktionsgruppe: LAG Midt-Nordvestsjælland

Samlede godkendte projektkostninger: 3.731.775 kr. **Tilskud:** 472.816 kr.

Hovedmålsætning: Mål B: At forbedre rammevilkårene i landdistrikterne via tilskud til fremme og udvikle basale servicefaciliteter og landsbyfornyelse

Projektresumé:

Maritimt Aktivitetshus Røsnæs er den seneste tilføjelse til oplevelsesruten Røsnæs Rundt. Røsnæs Rundt er en vandrerute, der består af 13 landmarks, som giver besøgende mulighed for at opleve Røsnæs' natur, få fortalt spændende historier og blive introduceret til aktiviteter både til vands og til lands. Visionen om Røsnæs Rundt startede i 2008, hvor borgerne på Røsnæs fik LAG-tilskud til at lave en drejebog for halvøens potentielle udvikling efter kommunalreformen. De potentialer den afdækkede blev efterfølgende bevilliget midler fra Realdanias "Stedet tæller"-kampagne til at lave et fælles narrativ, hvorefter etableringen med støtte fra en række fonde, LAG'en og Kalundborg Kommune er blevet til projekter for 17 mio. kr., heriblandt Maritimt Aktivitetshus Røsnæs. To af disse projekter (begge støttet af LAG'en) blev for nyligt besøgt af dronningen (d. 13.-14. juni), hhv. Naturrummet (støttet i sidste programperiode) og Aktivitetshuset (støttet i denne periode).

Aktivitetshusets berettigelse er, at Nyby Havn ligger centralt placeret på Røsnæs og skaber adgang til halvøen fra vandsiden. Denne centrale maritime placering gør havnen attraktiv som destination for havkajakker og sejlbåde og er et godt udgangspunkt for en række vandrelaterede aktiviteter på Røsnæs' kyster. Nyby Havn blev anlagt i fyrrene og har kun syv erhvervsfiskere tilbage. Det betyder, at havnen gradvist træder ind i en ny rolle som støttepunkt og base for en række rekreative vandrelaterede aktiviteter. Formålet med etableringen af aktivitetshuset var derfor primært at give nye muligheder for vandsport, skoletjeneste, undervisningstilbud og i det hele taget det maritime liv ved havnen. Aktivitetshuset har desuden understøttet fritids- og foreningsliv fra landsiden, dvs. cykle- og vandreturisme m.m. Projektet har således fra starten været et hus, der skal samle mennesker på tværs af interesser og behov. Det benyttes af både faste brugere, foreninger med aktiviteter så som vinterbaderne, kajakroerne, strandjægere, sejlere, dykkere, kite- og vindsurfere, af såkaldte fritidsborgere i form af sommerhusejere/gæster og turister fra ind- og udland, skoleklasser og institutioner, lokale osv.

Læring:

Projektet er et godt eksempel på samskabelse mellem de lokale aktører og kommunen, hvor Kalundborg Kommune har understøttet den lokale virkelyst uden at underkende de lokale ildsjæle, samtidig med at projektet i høj grad bidrager til den overordnede strategi for området. Kommunen er formelt tovholder på projektet og tilfører primært arbejdskraft og teknisk bistand. Projektet involverer desuden en række foreninger, erhvervsdrivende m.fl., og hele projektet er gennemført i meget tæt dialog med de lokale frivillige. De frivillige har spillet en stor rolle i udviklingsarbejdet og været med lige fra projektformulering og ansøgning, til byggemøder, møder med div. støtteydere, og indgår desuden i et forpligtende samarbejde med Kalundborg Kommune om stedets drift.

Inddragelsen af de lokale har betydet, at Aktivitetshuset er en lokal dynamo i højere grad, end hvis det havde været et top-down kommunalt projekt. Ifølge LAG Midt-Nordvestsjælland oplever aktørerne, at de er fælles om ansvaret, og at projektet har skabt et "vi" frem for "dem-og-os". Konstellationen skaber samtidig en større levedygtighed, end hvis det var ildsjælenes eller kommunens projekt alene.

Et andet læringspunkt ved projektet er den styrke, der ligger i det længere perspektiv, som er forbundet med at være ét projekt blandt en række af projekter, der indgår i en større helhed. Der ligger en overordnet styring af lokaludviklingen (vedtaget af alle af interessenter), der hæfter de enkelte projekter op på noget større og øger den samlede værdiskabelse mere end hvert projekt enkeltvis.

Ud over de ovenstående resultat- og effektindikatorer, indeholder PROMIS desuden følgende indikatorer uden nogen effektangivelse. Det skyldes, at den første af de nedenstående indikatorer er blevet tilføjet til PROMIS efter udgangen af 2016, mens de øvrige ikke var korrekt linket op til spørgsmålene i PROMIS og derfor ikke blev vist/stillet til ansøgerne.

- Antal personer i lokalområdet, der har adgang til nye/forbedrede kulturelle faciliteter.
- Antal personer i lokalområdet, der kan få fordel af projektet gennem et bedre miljø.
- Virksomhedens samlede elforbrug per år efter projektets ophør.
- Virksomhedens forbrug af grøn strøm (solenergi, vindenergi el.lign.) umiddelbart efter projektets ophør (tallet må ikke overstige det samlede elforbrug).
- Andel af dit projekts ressourceforbrug (råvarer, hjælpestoffer mv.), der er lokalt produceret og har et lavt CO₂ aftryk.

I LAG'ernes årsrapporter bliver de bedt om at redegøre for kvaliteten af disse effekter. Mange LAG'er angiver, at det er vanskeligt at vurdere, da kun få projekter var afsluttede, da årsrapporterne blev udarbejdet i foråret 2017. Der er imidlertid flere LAG'er, der skønner, at kvaliteten af effekterne er høj eller særdeles høj (kilde: årsrapporter LAG MANK, LAG SØM, LAG Sydsjælland, LAG NORD, LAG Thy-Mors, LAG Struer-Holstebro, LAG Haderslev-Tønder, Udvikling Stevns m.fl.). En analyse af årsrapporterne viser, at der er tre overordnede grunde til / måder hvorpå, LAG'erne kan påvirke effekternes kvalitet:

1. En helt simpel faktor er efterspørgsel. Tre LAG'er fremhæver, at fordi de har mange projektansøgninger, er det muligt for dem at være selektive og foretage en skarp udvælgelse af de projekter, der har størst mulighed for at generere effekter af høj kvalitet (kilde: Årsrapporter LAG NORD, LAG Djursland, LAG Himmerland og gentaget på de gennemførte workshops). Efterspørgsel er i høj grad drevet af LAG-koordinatorernes opsøgende arbejde og den succes, hvormed de får synliggjort muligheden for LEADER-midler i lokalsamfundet.
2. En anden grund er erfaring og kompetencer i lokalområdet, som oparbejdes gennem programperioderne med LEADER. LAG Himmerland beskriver det således: "Det er tydeligt, at projektfolket i LAG Himmerlands område (Rebild og Mariagerfjord) igennem mange år er 'opdraget' i projektansøgning og -ledelse. Der er høstet mange erfaringer med opbygning af projekter igennem nu tre perioder med LAG-ordning - suppleret med øget fokus i de kommunale forvaltninger med opkvalificering af de lokale aktører i fundraising, projektudvikling og -gennemførelse." (Kilde: Årsrapport LAG Himmerland)
3. En tredje måde er samspil med koordinator. Flere LAG'er fremhæver betydningen af LAG-koordinatorens rolle i kvaliteten af de effekter, der skabes (Kilde: LAG Småøerne, LAG Sønderborg-Aabenraa, LAG Himmerland m.fl. og gentaget bekræftende på alle workshops). Den tætte dialog vedr. projektudvikling, organisering, finansiering, implementering, drift, overlevelsessevne m.m. sikrer, at projekterne skæres rigtigt til, hvilket dels resulterer i høje, indirekte effekter og dels sikrer, at projektholdere ikke oplever samme udfordringer med afrapportering af projektet.

Der er imidlertid bred enighed blandt LAG'erne om, at en konsekvens af den finansielle reduktion af LEADER-indsatsen er, at LAG'erne må vælge, hvorvidt de ønsker at prioritere koordinators ressourcer, således at han eller hun vægter den tætte kontakt med projektansøgere eller vægter det opsøgende arbejde, som bidrager til at generere projekter af høj kvalitet. Der er således en iboende modsætning mellem faktor 1 og faktor 3 ovenfor, som gør, at hver LAG må vælge sin strategi for at sikre niveauet af projekter og effekter.

Endelig fremhæver Udvikling Stevns hhv. de lokale udviklingsstrategier og PROMIS, som to faktorer, der bidrager til at hæve kvaliteten af effekterne: "Der har været en stor styrke i at have en målrettet lokal udviklingsstrategi, der sammen med projektevalueringskriterierne har kunnet danne ramme for

projektansøgninger. Det har i meget høj grad været med til at hæve standarden for projekterne og til at udfolde disses potentiale. Udvikling Stevns er meget tilfreds med disse styringsredskaber.” (Kilde: Årsrapport Udvikling Stevns).

3.4.4 Omkostningseffektivitet

I dette kapitel vil vi analysere LEADER-indsatsens omkostningseffektivitet, altså hvor mange effekter indsatsen opnår for hver million kroner, der udbetales i tilskud i alt. Omkostningseffektiviteten er opgjøret for hhv. afsluttede og afsluttede + afrapporterede projekter i Tabel 11 nedenfor. Bemærk at for afrapporterede projekter er omkostningseffektiviteten midlertidig, idet den er opgjøret på baggrund af tilsagnet og det ansøgt udbetalte beløb.

Outliers er i denne opgørelse fjernet og vurderet på indikatorbasis for at få den mest retvisende angivelse af omkostningseffektivitet, da tilskudsbeløbene fra flest muligt projekter dermed indgår i beregningen af omkostningseffektiviteten. Et projekt betragtes som outlier, hvis indikatoren forekommer benyttet fejlagtigt, hvis den tydeligt indeholder angivelse af afledte effekter, eller hvis der er angivet et særligt stort effektantal sammenlignet med de øvrige projekter med mindre, at dette fremstår, som en troværdig angivelse.

Tabel 11: Omkostningseffektivitet (effekt per 1 million kroner i tilskud)

Effekt	Afsluttede projekter		Afsluttede og afrapporterede projekter		Begrundelse for fjernede outliers
	Omkostnings-effektivitet	Antal outliers fjernet	Omkostnings-effektivitet	Antal outliers fjernet	
Nye fuldtidsarbejdspladser	3,4	1	3,6	1	≥ 20 jobs angivet
Bibeholdte job	2,5	0	2,8	0	
Flere turistsengepladser	1,7	2	2,3	2	Afledte effekter angivet
Flere overnatninger, årligt	1641 ¹	0	1274 ¹	0	-
Flere dagsturister, årligt	1818	1	1928	1	Afledte effekter angivet
Nye naturfaciliteter eller -aktiviteter	1,5	2	1,6	2	Fejlagtig brug af indikatoren
Antal nye fritidsaktiviteter (social)	6,4	3	6,8	5	>20 aktiviteter angivet
Antal personer, der årligt gør brug af nye/forbedrede servicefaciliteter	4990	1	7256	1	Fejlagtig brug af indikatoren
Antal personer i lokalområdet med adgang til nye/forbedrede servicefaciliteter	5382	0	7257	0	-
Antal nye kulturaktiviteter	5,0	2	5,3	5	≥ 20 aktiviteter angivet
Antal personer i lokalområdet, der har adgang til nye/forbedrede kulturelle faciliteter	(*)	(*)	11.342	0	-
Antal personer, der årligt gør brug af nye/forbedrede kulturelle faciliteter	4233	2	4930	3	Fejlagtig brug af indikatoren og angivelse af afledte effekter

Note 1: Størstedelen af effektskabelsen ligger i to projekter.

Note *: Indikator ikke introduceret endnu.

Kilde: PROMIS, data fra runderne: 1-12, statusser – for afsluttede projekter "Slutrapport behandlet af ERST", "Klar til efterrapport" og "Efterrapport behandlet", for afsluttede og afrapporterede: også "Slutrapport afventer ERST"

LEADER-indsatsen har samlet set skabt 3,4 nye arbejdspladser per million, der er udbetalt i tilskud til afsluttede projekter, der har fået tilsagn i 2015-2016. Samtidig har midlerne sikret bibeholdelsen af 2,5 nye jobs for hver million, der er udbetalt i tilskud. Indsatsen har desuden skabt 1,7 nye turistsengepladser og ført

til 1818 flere dagsturister årligt (svarende til 5 nye dagsturister per dag). For hver tilskudsmillion er der desuden skabt nye eller forbedrede kulturelle aktiviteter og servicefaciliteter som benyttes af 4200-5000 mennesker årligt. Som tabellen viser er omkostningseffektiviteten typisk lidt større blandt hele populationen af projekter (afsluttede plus afrapporterede). En del af dette kan skyldes, at ERST ikke har foretaget sagsbehandling endnu, og der vil derfor muligvis være ansøgte udgifter, der ikke bliver godkendt, hvormed de endelige godkende udbetalinger falder en anelse ift. det ansøgte beløb. Det er imidlertid også muligt, at vi til AIR2019 vil se en højere omkostningseffektivitet i takt med, at koordinatore og bestyrelser får udbredt kendskabet til ordningens nye målsætninger i lokal befolkningen og selv bliver mere bekendt med indsatsen og med PROMIS.

Prisen per job har således været 285.110 kr. på tværs af alle afsluttede og afrapporterede projekter med tilsagn i 2015-2016. For imidlertid at kunne sammenligne med prisen per job under LEADER-indsatsen i den tidligere programperiode, har vi genanvendt den metode til beregning af pris per job, som blev benyttet af Epinion i slutevalueringen af det danske LDP 2007-2013. Her gennemførte ERST en registeranalyse vha. dansk statistik, som viste jobskabelsen i 314 støttede mikro og små virksomheder. Analysen viste, at der var sket en stigning i beskæftigelse på 157 arbejdspladser (brutto). Herefter fratræk man resultatet af en kontrafaktisk analyse, der viste, at 44 % af de ekstra arbejdspladser var blevet skabt alligevel også uden støtte. Det gav en netto jobskabelse på 88 nye jobs i den gamle programperiode med en pris per job på 421.656 kr. (brutto) og 752.273 kr. per nettojob.

Isolerer vi den tilsvarende gruppe af projekter fra vores samlede population, dvs. afsluttede projekter, der er gennemført af mikro og småvirksomheder under Hovedmålsætning A (erhvervsrettede projekter), så har vi 82 projekter, som samlet repræsenterer en jobskabelse på 73 nye arbejdspladser (brutto). Antager vi, at der for denne programperiode ville være skabt den samme andel af arbejdspladserne alligevel også uden tilskud (44 %), som den kontrafaktiske analyse fra slutevalueringen viste, så har indsatsen resulteret i 41 nye arbejdspladser (netto) blandt de 82 mikro og småvirksomheder. Det giver en pris per job (brutto) på 222.696 kr. og 397.671 kr. (netto). Jobskabelsen i 2015-2016 har altså været noget billigere end i den gamle programperiode, men er dog stadig dyrere end arbejdspladser skabt under de andre strukturfonde, hvor prisen ligger på ca. 200.000 kr., jf. opgørelser fra ERST (kilde: Powerpoint-præsentation afholdt af tidl. vicedirektør i ERST, Anders Hoffman, over for LAG'erne i foråret 2017). Opgørelser over omkostningseffektiviteten hos enkelte LAG'er viser, at det faktisk er muligt at konkurrere med denne lave pris. Således angiver LAG Bornholm at ramme en pris pr. job på 110.000 kr., mens LAG Thy-Mors forventer at ramme en pris på 117.000 kr. pr. job.

Tabel 12: Pris per job, sammenligning med LEADER i LDP 2007-2013

Beskæftigelseeffekter	PROMIS, 2014-2016	Registeranalysen, Slutevaluering 07-13
PROMIS: Antal projekter mikro og små virksomheder, mål A, afsluttede	82	341
Slutevaluering: Støttede mikro og små virksomheder		
Tilsagn, kroner	16.256.782	66.200.000
Fuldtidsjobs, brutto	73	157
Pris pr job brutto, kr	222.696	421.656
Fuldtidsjobs, netto	41	88
Pris pr nettojob, kr	397.671	752.273

Kilde: PROMIS og Slutevaluering, Epinion

3.5 KONKLUSION, EVALUERINGSSPØRGSMÅL

Sammenholder vi ovenstående analyse med de seks vurderingskriterier, opnår vi følgende indfrielse af kriterierne:

Tabel 13: Opfyldelse af vurderingskriterier

Vurderingskriterium	Opnået
Serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret	✓
Adgang til serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret	✓
Befolkningen i landdistrikterne har deltaget i lokale aktiviteter	✓
Befolkningen i landdistrikterne har draget fordel af lokale aktiviteter	✓
Beskæftigelsesmulighederne er forbedret med lokale udviklingsstrategier	✓
Landdistriktsarealet og befolkningen i landdistrikterne omfattet af LAG er øget	✗

LEADER-indsatsen indfrier således fem af de af DG AGRI opstillede succeskriterier for at kunne svare bekræftende på det fælles evalueringsspørgsmål 17. Da LEADER-indsatsen som angivet i .

Tabel 5: Realiserede outputindikatorer, AIR 2017

Indikator	Måltal	Realiseret
O18 - Befolkning omfattet af lokale aktionsgrupper	2.213.227	2.338.592
T21/R22 - Procentdel af befolkningen i landdistrikter, der er omfattet af lokaludviklingsstrategier	50,87 %	66,17 %
O19 - Antal valgte lokale aktionsgrupper	26 stk.	26 stk.
O19 - Antal valgte lokale aktionsgrupper (multifondfinansieret)	-	0 stk.
O20 - Antal Leader-projekter, der modtager støtte (PROMIS-data)	-	635 projekter ¹
O21 - Antal samarbejdsprojekter under LEADER, der modtager støtte (Interterritoriant samarbejde)	-	3 stk.
O21 - Antal samarbejdsprojekter under LEADER, der modtager støtte (tværnationalt samarbejde)	-	1 stk.
O22 - Antal og type projektledere (lokale aktionsgrupper) (PROMIS-data) ²	-	5
O22 - Antal og type projektledere (NGO'er) (PROMIS-data) ²	-	220
O22 - Antal og type projektledere (offentlige organer) (PROMIS-data) ²	-	29
O22 - Antal og type projektledere (SMV'er) (PROMIS-data) ²	-	305
O22 - Antal og type projektledere (andet) (PROMIS-data) ²	-	76
O23 - Det unikke antal lokale aktionsgrupper, der er involveret i samarbejdsprojekter (Interterritoriant samarbejde)	-	3
O23 - Det unikke nummer for lokale aktionsgrupper, der er involveret i samarbejdsprojekter (tværnationalt samarbejde)	-	1

Note 1: Der er her tale om igangværende og afsluttede projekter, der har fået tilsagn i perioden 2014-2016. Der er rapporteret 636 projekter ind til LFST d. 16. maj 2017, hvilket skyldes at et projekt af projektledertypen 'offentligt organ' er blevet opgivet efter data blev rapporteret til LFST.

Note 2: Angivelserne viser projektholders besvarelser af spg. 1.4 i ansøgningsskemaet, hvor NGO'er indeholder svarkategorierne 'organisation' og 'forening', SMV'er indeholder svarkategorierne 'mikrovirksomhed' og 'lille virksomhed' og 'andet' indeholder kategorierne 'Privatperson', 'Selvejende institution', 'Fond' og 'Ikke-selvejende institution'.

på nuværende tidspunkt dækker en samlet landdistriktsbefolkning på 2.338.592 personer (2014), mens akse 3 og 4 i 2007 dækkede en befolkning på i alt 2.892.913 personer (Kilde: Epinion, slutevaluering 2007-2013) er der i praksis ikke tale om, at befolkningen i landdistrikterne dækket af LAG er øget. Det skal imidlertid tilføjes, at alle kommuner, der er udpeget som mulige LAG-kommuner, er omfattet af ordningen. Denne indikator er endvidere i vid udstrækning møntet på lande, hvor LEADER-indsatsen endnu ikke er fuldt udrullet, og hvor store befolkningsgrupper i landdistrikterne endnu ikke er omfattet af LEADER. Det gælder flere af de nye medlemslande optaget i EU 1. maj 2004 og 1. januar 2007 (Bulgarien og Rumænien) og sidst Kroatien 1. juli 2013. Det er derfor vores klare vurdering, at operationer under LEADER-indsatsen i høj grad har bidraget til at støtte lokaludviklingen i landdistrikterne (fælles evalueringsspørgsmål 17) og ligeledes i høj grad har bidraget til økonomisk udvikling i landdistrikterne (supplerende dansk evalueringsspørgsmål).

4 LEADER PRINCIPPERNE

Som det fremgik af Figur 2: De formelle krav til evaluering af LEADER, er det ikke et obligatorisk krav fra Kommissionen, at LEADER principperne evalueres som en del af AIR2017 rapporteringen. Derimod indgik de i slutevalueringen af den forrige programperiode, hvor de blev evalueret særskilt (se slutevalueringens rapport for evaluering af akse 3 og akse 4, Epinion, december 2016). Der er imidlertid vedtaget og gennemført vigtige ændringer af LEADER-indsatsen med det nye 2014-2020 program, herunder især ændringer af udpegningen af LAG områder og reduktion i antallet af LAG'er. Endvidere er der senest vedtaget en 30% reduktion af midlerne til aktiviteter under LEADER. Disse forhold gjorde, at ERST har valgt at lade denne evaluering se på LEADER principperne igen for at få LAG'ernes umiddelbare vurdering af betydningen for LEADER-metoden og principperne heri af de gennemførte ændringer. Vi gentager ikke resultaterne fra slutevalueringen, men ser på, hvordan de gennemførte ændringer påvirker principperne i dag. For hvert LEADER-princip er der formuleret et vejledende evalueringsspørgsmål til besvarelse, hvis det skønnes relevant ift. de gennemførte ændringer. Kilderne til denne del af evalueringen er primært de gennemførte workshops og interviews.

I relation hertil er det relevant at gentage, at formålet med LEADER-tilgangen er at sikre en høj grad af lokal borgerinddragelse og -indflydelse på udviklingen i landdistrikterne, at skabe sammenhæng mellem de mange lokale udviklingstiltag og at overføre viden og erfaringer fra landdistrikt til landdistrikt.

4.1 LOKALE PARTNERSKABER

I hvor høj grad har de lokale partnerskaber bidraget til at løse udfordringer i lokalsamfundet?

De gennemførte indholdsmæssige ændringer af LEADER-indsatsen for 2014-2020 har ikke påvirket betydningen af lokale partnerskaber. Partnerskaber spiller fortsat en afgørende rolle for de enkelte LAG'er, både hvad angår partnerskaber mellem aktører inden for de enkelte projekter, og hvad angår partnerskaber mellem den enkelte LAG og andre lokale eller kommunale aktører (kommuner, erhvervsforeninger, turistforeninger, landbrugsorganisationer mv.).

Som eksempler på den første type af partnerskaber henviser vi både til Casestudie 2, Hallegaard Slagtehus, casestudie 3, Maritimt Aktivitetshus Røsnæs, og Casestudie 5, Mountainbikespor i Egebjerg Bakker (nedenfor). For Hallegaard har partnerskabet med Restaurant Kadeau sikret bæredygtig afsætning og partnerskabet med Dyrenes Beskyttelse indlemmet kød fra Hallegaard i en eksklusiv kreds af dyrevelfærdsmærkede delikatesser. For Maritimt Aktivitetshus Røsnæs spiller partnerskaberne ligeledes en afgørende rolle, idet foreninger og erhvervsdrivende sikrer brugen og driften af Aktivitetshuset. Og endelig har partnerskaber spillet en afgørende rolle for tilblivelsen af Mountainbikesporet i Egebjerg Bakker, idet private lodsejere, kommune, foreninger og frivillige alle sammen har været en forudsætning for, at projektet kunne lade sig gøre. Ikke mindst partnerskabet med Hvidkilde Gods, som har udlejet sin jord og tilladt konstruktionen af sporet.

LEADER-indsatsen har ligeledes budt på adskillige eksempler på den anden type af partnerskaber, nemlig partnerskaber mellem den enkelte LAG og andre lokale eller kommunale aktører:

Ét eksempel er det gode samarbejde mellem Ringkøbing-Skjern Kommune og LAG Lemvig, Ringkøbing-Skjern. Ringkøbing-Skjern Kommune har valgt at allokere 3 kr. per indbygger per år (57.000 indbyggere) til LAG'en, som den kan disponere over til små rammevilkårsprojekter på maks. 100.000 kr. LAG'en benytter således det

administrative set-up, som allerede er etableret under LEADER-indsatsen, med diskussion og prioritering i LAG-bestyrelsen. De kommunale midler understøtter således den udvikling, som drives af den lokale udviklingsstrategi. Det har kommunen valgt at gøre, dels fordi den oplever, at LAG'en har kontakt med rigtig mange mennesker i lokalsamfundet, som har gode idéer, og dels fordi at både Landdistriktskoordinatoren og erhvervskoordinatoren til dagligt sidder sammen med LAG-koordinator, hvilket kommunen mener gør en kæmpe forskel ift. at skaber synergier. På den måde kan indsatserne supplere hinanden i og med at hver person kan henvise til de øvrige tilbud og mulighed, og hverken erhvervsindsatsen eller LAG-indsatsen bliver på den måde en isoleret indsats (Kilde: interview, Ringkøbing-Skjern Kommune og web-site for LAG Ringkøbing-Skjern). Et lignende set-up kan findes i LAG Struer-Holstebro og Udviklings Stevns, som også får allokert kommunale midler til disposition. Sidstnævnte har også mulighed for at sikre synergiskabelse, da LAG-koordinatoren samtidig er Erhvervschef i Stevns Erhvervsråd og har kontorfælleskab med Erhvervsrådet (Kilde: Workshop). Også flere andre LAG'er indgår i kontorfælleskaber med forskellige organisationer og institutioner og fremhæver den positive betydning heraf (Kilde: Workshops).

En lidt anden type af partnerskab mellem LAG og kommune kan ses i Holbæk, hvor såkaldte Fællesskaberne ansat i Kommunen arbejder med at hjælpe de frivillige foreninger, herunder med at formidle kontakt til mulige finansieringskilder så som LAG'en. Fællesskaberne er således en selvstændig enhed, som udgør (endnu) en indgangsvinkel til LAG'en (Kilde: Interview Holbæk Kommune og workshop). Dermed frigør Fællesskaberne teoretisk set nogle kommunikationsmidler i LAG'en, som opnår noget synlighed, som resultat af opsøgende arbejde, der ligger uden for LAG'en.

Disse og mange andre eksempler viser, hvordan LEADER-princippet lokale partnerskaber i meget høj grad skaber merværdi for indsatsen.

4.2 OMRÅDEBASERET TILGANG

I hvor stort et omfang har inddragelsen af lokale sociale, kulturelle og naturmæssige ressourcer bidraget til den lokale udviklingsproces?

LEADER-indsatsen er funderet i, at der i et givent lokalt område eksisterer ressourcer (økonomiske, sociale, kulturelle og naturmæssige), der repræsenterer en særlig stedbunden kvalitet og som bedst kan mobiliseres gennem en helhedsorienteret tilgang til udvikling i området. Dette princip er især kendt indenfor vin-sektoren, hvor det betegnes som terroir.

Casestudie 4, Lammefjordens Destilleri, udgør et godt eksempel på denne type af projekt, idet projektet tager udgangspunkt i de stedbundne ressourcer, Lammefjordens kartofler, og søger at øge råvarens ressourceeffektivitet ved at forædle kartofler, som ellers blot ville ende som foder eller kompost. Gennem fermentering forædler Lammefjordens Destilleri disse kartofler til kvalitetsvodka og brændevin i nogle fysiske rammer, der kan tilbyde en oplevelse for turister og besøgende, hvor de kan følge processen fra dyrkningen af råvarerne til det endelige produkt i flasken. På den måde udnytter man de stedbundne ressourcer, der knytter sig til det givne geografiske områder, Lammefjorden, og spiller ind i en helhedsorienteret udvikling.

Med den nye programperiode blev antallet af LAG'er reduceret fra 55 til 26, og den geografiske udpegning blev ændret, således at de fleste LAG'er nu dækker større geografiske områder, der ofte omfatter flere kommuner.

Om den ændring skriver LAG MANK følgende i sin årsrapport:

De første par år af programperioden har det i forhold til kontaktflader har været en udfordring at gå fra én LAG i én kommune til én LAG i fire kommuner. Færre bestyrelsesmedlemmer sammenholdt med større geografi medførte, at vi ikke er så tæt på alle lokalsamfund og erhvervsaktører længere. Der har vi skulle bruge kræfter på at oparbejde nye kontakter og skabe kendskab til vores arbejde. Dertil kommer, at foreningen i strategifasen valgte at arbejde inden for få velafgrænsede temaer, hvorved det bliver meget vigtigt at kunne udpege de relevante aktører inden for strategiens temaer.

Vi kan med andre ord sige, at vi blev mindre lokale, stillede større krav til os selv og ansøger ift. innovation, hvorfor vi også blev mere afhængige af at kende til gode samarbejdspartnere, der kunne hjælpe os med at løfte opgaven... Det har taget tid at skabe synlighed, initiere projekter, få skabt de rette kontakter til erhvervsorganisationer, foreninger m.v., men ved udgangen af 2016 kan det konstateres, at foreningen er godt på vej. (Kilde: Årsrapport LAG MANK)

Denne pointe, at omstruktureringens og sammenlægningen af mindre LAG'er til én større LAG betød at koordinator og bestyrelsen kom længere væk fra lokal befolkningen, blev også bragt op af LAG SØM, som en principielt negativ konsekvens (Kilde: Årsrapport LAG SØM). I LAG SØM havde det desuden den konsekvens, at LAG'en har modtaget færre ansøgninger, idet den nye, større LAG modtager det samme antal ansøgninger, som hver af de mindre LAG'er gjorde. (Denne observation kan imidlertid også pege på, at antallet af ansøgninger er en funktion af det opsøgende arbejde mere end af antallet af borgere dækker af LAG'en). For begge LAG'ers vedkommende gør det sig imidlertid gældende, at udfordringerne fremstår som overkommelige og uden at have sat større præg på implementeringen af LEADER-indsatsen. LAG SØM tilføjer desuden, at der inden omstruktureringen havde forlydt bekymringer over, om nogle kommuner ville blive forfordelt i den nye stor-LAG, men at disse bekymringer har vist sig ubegrundede, idet projekterne i LAG SØM har være fint fordelt blandt kommunerne.

I princippet mistes eller fortyndes mulighederne for en særegen stedbunden udvikling, hvis udpegningsområdet ikke længere er homogent på samme måde som oprindeligt tænkt. Denne risiko ved den nye udpegning og de færre LAG'er synes imidlertid ikke at bekymre LAG'erne særligt meget. Det er erkendt, at der i flere LAG'er nu er store forskelle på de lokale ressourcer fra den ene ende af udpegningsområdet til den anden, men det opfattes ikke som et problem ift. dette at kunne mobilisere lokale ressourcer i udviklingsarbejdet (Kilde: LAG Vojens og LAG Midt- og Nordvestsjælland på workshops).

I enkelte tilfælde er der geografiske områder, der er indeholdt i en LAG, mens der er ressourcemæssigt tilsvarende geografiske områder i nabokommunen, der ikke er omfattet af en LAG, men det synes ikke at volde LAG'erne væsentlige problemer.

Det er derfor værd at konstatere, at den nuværende områdemæssige afgrænsning af de enkelte LAG'er opfattes som hensigtsmæssig. Det nuværende antal LAG'er ses også som en fornuftig løsning mellem hensynet til administration og stordrift på den ene side og den lokale terroir-baserede tilgang på den anden. Den seneste økonomiske reduktion har på sin særlige måde medvirket til at bekræfte denne holdning hos LAG'erne.

Case 4: Områdebaseret tilgang

Projekttitle: Lammefjordens Destilleri

Lokale aktionsgruppe: LAG Midt-Nordvestsjælland

Samlede godkendte projektkostninger: 1.330.141 kr. **Tilskud:** 395.200 kr.

Hovedmålsætning: Mål A: At fremme job og vækstskabende erhvervsudvikling via tilskud til etablering og udvikling af små og mikrovirksomheder og øget erhvervsamarbejde.

Projektresumé:

Gennem projektet *Lammefjordens Destilleri* etableres en mikrovirksomhed af samme navn i Odsherred Kommune. Virksomheden vil udnytte de stedbundne ressourcer, Lammefjordens kartofler, og øge råvarens ressourceeffektivitet ved at forædle kartofler, som ellers blot ville ende som foder eller kompost. En konventionel kartoffelproduktion efterlader et restprodukt i form af kartofler, der ikke har den rette størrelse eller form, som har fået et hak eller lignende, der gør, at de ikke kan sælges som spisekartofler. Gennem fermentering forædler Lammefjordens Destilleri disse kartofler til kvalitetsvodka og brændevin i nogle fysiske rammer, der kan tilbyde en oplevelse for turister og besøgende, hvor de kan følge processen fra dyrkningen af råvarerne til det endelige produkt i flasken. Folkene bag Lammefjordens Destilleri er en landmand, en vvs'er og en maskinmester med speciale i bioethanol, som samarbejder med Nordisk Center for Lokale Fødevarer og Syddansk Universitet. Da de tre iværksættere er de første i Danmark, som producerer dansk vodka og snaps på kartofler, er der tale om et eksempel på et projekt, der udnytter eksisterende viden på en ny måde og samtidig forædler et restprodukt til en unik, førsteklases vare.

Konkret går tilskuddet til etablering af produktionsfaciliteter i form af et moderne brænderi, der består af et fermenteringsområde, et destilleringslokale, et fryserum, et etiketteringslokale og et lagerrum. Projektet forventes at skabe grundlag for 1½-2 arbejdspladser i projektperioden og efterfølges af en næste fase, som er en egentlig kommerciel produktion af spiritus. Projektet *Lammefjordens Destilleri* understøtter Odsherred Kommunes erhvervs politik og fortællingen omkring Geopark Odsherred, med oplevelsesøkonomi og fødevarerproduktion i fokus. Projektet bidrager til fortællingen *Fra jord til bord* fra de specielle jordbundsforhold til et spændende og velsmagende produkt, der understøtter historien om de særlige lokale råvarer og fødevarer, der produceres i Geopark Odsherred.

Se medieomtale af projektet på: <https://www.tveast.dk/artikel/ivaerksaettere-lancerer-vodka-fra-lammefjorden> og <https://www.dr.dk/nyheder/indland/kasper-laver-luksus-drinks-af-kartoffelaffald>

Læring og erfaringer:

Ifølge LAG Midt-Nordvestsjælland er det en ikke ubetydelig del af kartoffelproduktionen i området, som tidligere er gået til spilde (rundt regnet 7000 kg kartofler per hektar). Projektet *Lammefjordens Destilleri* gør dette uudnyttede lokale biprodukt til en væsentlig lokal ressource, hvilket er særlig interessant som klimatiltag, samtidig med at projektet lægger sig tæt op af den lokale identitet omkring grøntsager fra Lammefjorden. Denne ressourceudnyttelse, matchet med den lokale identitet, samt at konceptet og produktet er let forståeligt, har betydet, at andre producenter og gastronomer i området kan identificere sig med konceptet og ønsker at høre mere, når projektet præsenteres i forskellig sammenhæng. Dermed er det et projekt, som LAG'en har haft let ved at skabe synergier omkring, hvilket yderligere understøtter projektets klimaeffekter. Det har ført til et lokalt samarbejde om "matching" med andre producenters produkter, fx frugt-sirupper, som kan sælges sammen med vodkaen, hvormed begge producenter når bredere ud. Derudover har LAG'en haft dialog med nogle lokale jægere omkring etablering af et projekt baseret på samme koncept angående udnyttelse af nogle af deres biprodukter og med tang-høstere, som de også ser gode samarbejds muligheder med.

4.3 BOTTOM-UP TILGANG

I hvor høj grad har bottom-up tilgangen bidraget til lokal forankring?

Ændringerne af LEADER-indsatsen for den nuværende programperiode har ikke påvirket betydningen af bottom-up tilgangens bidrag til lokal forankring. Tværtimod er bottom-up et af de mest centrale LEADER-principper, særligt i LAG'ernes selvforståelse, men også blandt potentielle og aktuelle partnere. Eksempelvis påpeger Ringkøbing-Skjern Kommune, at en af de helt centrale grunde til, at de valgte at allokere midler til LAG'en netop er, at den decentrale styring og bottom-up-tilgangen er en stor styrke: "Det er et sted, man kan komme ind udefra, uden at projektet skal passe ind i et større overordnet program. Vi har ikke fra kommunen dikteret en strategisk retning. Og det er en styrke." (Interview, Ringkøbing-Skjern Kommune). Kommunen anerkender, at en konsekvens heraf er, at der indimellem gives tilsagn til enkeltstående projekter, som de måske ikke selv havde valgt at støtte, men siger, at dette er en del af dét at lade de lokales interesse og behov være drivkraften.

LAG'erne selv fremhæver i deres årsrapporter, at bottom-up-tilgangen bevirker, at initiativerne kommer fra lokale interessenter, hvilket skaber engagement, empowerment (ejerskab) og lyst til innovation blandt lokale ildsjæle og interessenter (Kilde: Årsrapporter LAG Himmerland, LAG NORD, LAG Struer-Holstebro, LAG Thy-Mors m.fl.). Den arbejdsdeling med initiativtagning fra lokale interessenter og LAG-koordinatorens rolle som sparringspartner med kendskab til lovgivning, processer, lokale aktører og eventuel kontakt til øvrig fundraising skaber grobund for gode, levedygtige, lokalt forankrede projekter. Ligeledes fremhæves de brede støttemuligheder, der karakteriserer den decentrale LEADER-metode, som positive både for rammevilkårsprojekter og erhvervsrettede projekter. Flere aktører nævner eksplicit, at LEADER-indsatsens lokalt styrede bottom-up tilgang bevirker, at LAG-midlerne udgør den eneste finansieringskilde for mange mikrovirksomheder, der ikke kan få finansiering af almennyttige fonde (Kilde: Interview Holbæk Kommune, Ringkøbing-Skjern Kommune, projektholder MD APS).

Et eksempel på dette er casestudie 1, Udvidelse af insektproduktion, som illustrerer, hvordan LAG-midlerne udgør en ressource, som kan skabe ringe i vandet og danne grobund for yderligere projekter og vækst, fordi midlerne er tilgængelige for mindre virksomheder med *den gode idé*, der har brug for et mindre tilskud til at komme i gang. Det første tilskud til opstarten af insektproduktionen vurderedes af LAG NORD til at udgøre en betragtelig risiko og være fri for dødvægt, men have et stort vækst-potentiale. Et sådant projekt, da det først befandt sig på hobbyplan, havde sandsynligvis kun vanskeligt opnået tilsagn i et mere topstyret system.

Ifølge Sammenslutningen af danske småøer og LAG Himmerland er det dog særligt rammevilkårsprojekter, der giver blod på tanden og booster stor energi blandt frivillige og foreninger, der samarbejder om konkrete, lokale projekter. LAG Himmerland skriver i sin årsrapport, at "der er stor fokus [blandt frivillige og foreninger] på at styrke de lokale sociale og kulturelle mødesteder med nye tilbud, og LAG-støtten gør en stor forskel i realiseringen af disse ambitioner." (Kilde: Interview Sammenslutningen af danske småøer, Årsrapport LAG Himmerland).

Det skal imidlertid nævnes, at reduktionen af den økonomiske ramme fra 2017 har været med til at ryste tilliden til kontinuitet i programindsatsen og reduceret lysten til frivilligt arbejde ifølge flere koordinatore (Kilde: workshops).

Flere LAG'er fremhæver imidlertid, at det er af stor betydning i projektprioriteringsfasen, at lokale kræfter kommer i spil i projekterne (Kilde: Fx Årsrapport Skive-Viborg og LAG Struer-Holstebro, som påpeger, at projekterne desuden helst skal være krydrede med lokal know-how og stedbundne ressourcer).

Det er ligeledes anerkendt at bottom-up og inddragelse af lokale aktører i meget høj grad styrker den lokale forankring og projektets levedygtighed i lokalsamfundet. Både lokal forankring og bæredygtighed er to prioriteringskriterier i PROMIS projektprioriteringsværktøj. Det vil sige, at alle projekter scores i overensstemmelse med deres grad af hhv. lokal forankring og bæredygtighed, hvor sidstnævnte indeholder både økonomisk og miljømæssig levedygtighed samt levedygtighed i forhold til bidraget til lokalsamfundets udvikling.

4.4 TVÆRSEKTORIEL TILGANG

I hvor høj grad har en tværsektorel tilgang været benyttet? Og i hvor høj grad har en tværsektorel tilgang været befordrende for udviklingen af lokalområdet?

Der foreligger ikke information fra de gennemførte workshops og interviews, der kan godtgøre, at den tværsektorielle tilgang har været særlig befordrende for udviklingen af lokalområdet, eller om den tværsektorielle tilgang er blevet påvirket af ændringerne i programmet. Men det fremgår af årsberetninger og af LAG'ernes hjemmesider, at der er mange eksempler på projekter på tværs af sektorer. Den tværsektorielle tilgang anvendes derfor, men om det sker i mindre grad end ellers pga. programændringerne kan ikke godtgøres.

Det tværsektorielle samarbejde er primært mellem fødevarersektoen og turismesektoren. Disse to sektorer spiller den største rolle hos LAG'erne både i deres udviklingsstrategier og i deres konkrete implementering. Der er således mange eksempler på projekter, der knytter disse to sektorer sammen indenfor en oplevelsesøkonomisk ramme. Men der er også andre sektorer inddraget såsom keramik og kasketter hos LAG Bornholm, film på Fyn (LAG SØM) og E-sport i Viborg-Skive.

4.5 NETVÆRKSSAMARBEJDE

I hvor høj grad har netværkssamarbejde været benyttet? Og i hvor høj grad har en netværkssamarbejde været befordrende for udviklingen af lokalområdet?

Netværkssamarbejdet er en hjørnesteen i LEADER-indsatsen, og det er fortsat under denne programperiode helt centralt i LAG'ernes arbejde. Ændringerne i programmet betyder ikke noget i den sammenhæng.

Det er blevet fremhævet af flere LAG'er, at netværkssamarbejdet består af flere typer af netværkssamarbejde. Der er et institutionelt samarbejde mellem LAG'er og andre lokale, kommunale og regionale aktører, fx erhvervsforeninger og turistforeninger, inden for erhvervsudvikling, hvor erhvervsudviklingsstrategier samordnes, og indsatsen til en vis grad koordineres. Der er endvidere netværkssamarbejde mellem LAG'er i nogle af regionerne, og der er naturligvis netværkssamarbejde blandt projektudviklere og projektholdere i forbindelse med formulering af ansøgninger til LAG'erne. Endelig har LAG'er også igangsat samarbejder mellem projekter efter projekterne er begyndt. Her kan der være tale om helt nye netværk, der ikke eksisterede forud for projekternes tilblivelse og som i sig selv rummer potentialet for nye projekter og nye samarbejder.

Samarbejde er (sammen med bottom-up) en anden af hjørnesteenerne blandt LEADER-principperne. Projektsamarbejder og samskabelse er drivkraften bag lokal forankring, særligt ifm. rammevilkårsprojekter. Evalueringens sidste Casestudie 5, Mountainbikespor i Egebjerg Bakker, udgør et godt eksempel på, hvordan velfungerende samarbejder i flere af ovennævnte formater samt motivation af frivillige udgør en stærk udviklingsdriver i lokalsamfundene.

Case 5: Samarbejde

Projekttitle:

Første projekt: Mountainbikespor i Egebjerg Bakker – foreningsdrevet MTB-spor på private arealer

Andet projekt: North Shore MTB-anlæg, Rockgarden og Velfærdsplads med servicefaciliteter til brugere af SKOVHUGGEREN og andre skovgæster.

Lokale aktionsgruppe: LAG SØM

Første projekt - Samlede godkendte projektomkostninger: 1.259.050 kr **Tilskud:** 200.000 kr.

Andet projekt - Samlede godkendte projektomkostninger: 621.750 kr. **Tilsagn:** 199.975 kr.

Hovedmålsætning: Mål B: At forbedre rammevilkårene i landdistrikterne via tilskud til fremme og udvikle basale servicefaciliteter og landsbyfornyelse

Projektresumé:

Projektet *Mountainbikespor i Egebjerg Bakker – foreningsdrevet MTB-spor på private arealer* og den efterfølgende udvidelse af sporet omhandler etableringen af et 15 km plus yderligere 6 km langt mountainbikespor kaldet Skovhuggeren i Folehaveskoven ejet af Hvidkilde Gods på Sydfyn. Idéen til projektet opstod, da en stor tilvækst i antallet af mountainbikere medførte et u hensigtsmæssigt stort besøgstryk på de offentlige skove. En arbejdsgruppe bestående af det tværkommunale interessentskab Naturturisme I/S (tovholder på det første projekt), Hvidkilde Gods, Svendborg Kommunes største private skovejer og lokale mountainbikere satte sig derfor for at se på nye måder, hvorpå man kunne understøtte de mange sportsudøvere, stimulere nye brugere og sikre en konfliktfri færdsel i skovene. Det samarbejde resulterede i anlæggelsen af Fyns længste MTB-spor, som i det daglige drives af foreningen Egebjerg Bakker.

Skovhuggeren er anlagt i smukt, kuperet terræn og med stor respekt for den omkringliggende natur, dyreliv og de fortidsminder, som er i skoven. Første del af Skovhuggeren åbnede 23. april 2016 og blev hurtigt en stor succes med mange besøgende og en store skare af faste, betalende brugere og kåring til et af Danmarks bedste spor. LAG SØM valgte derfor at støtte udvidelsen af sporet med forskellige servicefaciliteter til brugere (vaskeplads for cykler, frostsikret drikkevandspost, småreparationsområde med kompressor og elementært værktøj) samt med anlæggelse af hhv. et North Shore-anlæg og en såkaldt Rockgarden, som er to særlige sportyper af varierende sværhedsgrad, der væsentligt hæver Skovhuggerens attraktivitet og ansporer til international, sportsrelateret turisme. Ambitionen er dels at hæve værdien af lokal samfundet og dels at fastslå Sydfyn som et særligt Mekka for sporten i Danmark, og måske Nordeuropa. Sekundært håber foreningen, at Skovhuggeren kan danne grobund for mindre servicevirksomheder som cykeludlejning, udbydelse af teknikkurser, cykelreparation og hotelvirksomhed.

Skovhuggeren, Hvidkilde Gods

Læring:

Projektet er et godt eksempel på, hvordan samarbejde og motivation af frivillige er en stærk udviklingsdriver i lokalsamfundene. Skovhuggeren er anlagt og drevet af en stærk organisation af frivillige med et sporudvalg og en række "trailbosses". I alt har 23 dedikerede og motiverede personer forpligtet sig til at fortsætte arbejdet med vedligehold og udvikling af sporet og organiseringen af de over 100 øvrige frivillige, der hidtil har været i skoven for at arbejde. De frivillige har desuden etableret et samarbejde med singletracker.dk, som har udviklet en app, hvor man kan se sporet og læse anmeldelser. Der er desuden mulighed for at optage sin egen tid på ruten, og se hvor man kommer ind på hitlisten. Mens man er på sporet, kan man se, om andre har Appen kørende, og hvor på sporet de befinder sig.

LAG Skive-Viborg gør endvidere opmærksomme på vigtigheden af samarbejde som et sikkerhedsnet, der mindsker risikoen ved projektet med henvisning til, at de frivillige kræfter til tider kan brænde ud. De skriver endvidere: "Projekter kan også udvikle sig så gunstigt, at de bliver så omfangsrige, at de kan være svære at løfte som frivillige. Det er derfor af stor vigtighed at der er en form for netværk i form af f.eks. erhvervsråd og turistforeninger samt kommunen og evt. andre netværk til at være med til at bære projekter i mål."

I LAG NORD er samarbejde af så afgørende betydning, at de ifølge deres årsrapport ikke støtter projekter fra enkeltstående foreninger (Kilde: Årsrapport LAG NORD).

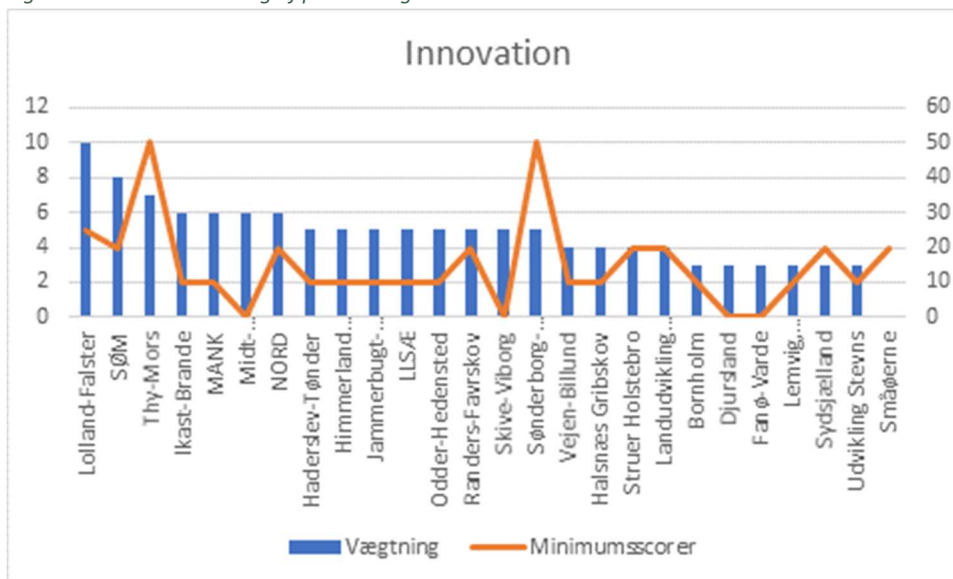
4.6 INNOVATIVE STRATEGIER

I hvor høj grad har LEADER-indsatsen støttet innovation i lokalområderne?

Det var ikke forventningen, at formulering og implementering af innovative strategier vil blive påvirket af de gennemførte ændringer i LEADER-indsatsen, og det synes heller ikke at være tilfældet. Men dette at Innovation er et af 8 prioriteringskriterier, som den enkelte LAG'er kan vægte og tildele en minimumscore alt efter den strategiske orientering af udviklingsstrategien, kunne meget vel betyde, at der kom mere fokus på innovation både i strategi og i projekter end før indførelsen af de 8 prioriteringskriterier i PROMIS.

Tabellen nedenfor viser en oversigt over, hvordan de 26 LAG'er prioriterer Innovation som kriterium ved hjælp af henholdsvis vægtning og minimumscore.

Figur 6: LAG'ernes indstilling af prioriteringskriteriet Innovation

Kilde: PROMIS

Som tabellen viser, prioriteres innovation meget forskelligt fra LAG til LAG. Vægtningen angivet med blått ovenfor viser den prioritering/vægt, som hver LAG har tildelt kriteriet Innovation. LAG Lolland-Falster er den eneste LAG, der har tildelt kriteriet vægten 10, hvilket betyder, at værdien af point scoret for innovation er højere end for scorede point på andre kriterier med en lavere vægtning. Hvis der er samme vægt på alle kriterier, bidrager alle scorer med samme værdi i det samlede pointregnskab for projektansøgningen. LAG Småøerne har valgt slet ikke at vægte innovation.

Det andet instrument til prioritering er minimumsscorer. De angiver det minimumantal point (i %) på en skala fra 0 – 5, som en projektansøgning skal score på de evalueringsspørgsmål, der gælder for et kriterium. Der er fire spørgsmål/kriterier for Innovation, og der skal altså scores minimum 10 point i alt på de fire spørgsmål for at være støtteberettiget, hvis minimumscoren er sat til 50% som i Thy-Mors, der også har valgt en høj prioritering med vægten 7. Det betyder, at projektansøger i Thy-Mors både skal score højt på kriteriet innovation i sig selv (50%), og samtidig vægter de point, der scores på Innovation, relativt højt ift. point scoret på andre kriterier. Det samme gælder for LAG Sønderborg.

Hvordan er den strategiske satsning så kommet til udtryk i form af innovation i projekterne?

Rapporteringsmodulet i PROMIS rummer information om, hvordan projektholderne vurderer det innovative indhold eller nyhedsværdien i deres projekter på en skala fra 0-5 på spørgsmålet: "Hvor innovativt er projektet for jer?" Spørgsmålet uddybes på denne måde:

"Du bør vurdere dit projekts nyhedsværdi ud fra følgende tre parametre:

1. Hvor nyt er projektet for dig? Er der tale om et lille fremskridt eller et banebrydende initiativ?
2. Hvor omfangsrigt er projektet for dig? Berører innovationen en lille del af virksomheden/organisationen/projektet, f.eks. en lille del af produktionsprocessen, finansieringen, organiseringen, marketingen osv. eller er hele virksomheden/organisationen/projektet berørt af innovationen?
3. Er der tale om afprøvning af hel ny viden eller blot om ny anvendelse af eksisterende viden/proces/produkt el. lign.

Angiv din samlede vurdering af dit projektets nyhedsværdi på en skala fra 0-5, hvor 0 betyder, at projektet ikke er innovativt for jer, og 5 betyder er projektet er banebrydende for jer."

Tabellen nedenfor viser projektholdernes gennemsnitlige vurdering af innovation.

Tabel 14: Innovationsscore for projekter med tilsagn i 2015 og 2016.

Alle tilsagn		Mål A		Mål B	
Antal	Gnm. score	Antal	Gnm. Score	Antal	Gnm. Score
635	2,97	383	3,02	252	2,9

Note: Alle projekter, som har modtaget tilsagn i perioden 2015-2016 (igangværende og afsluttede). Gennemsnitsscoren viser projektholders angivelse af projektets nyhedsværdi på en skala fra 0-5 til spørgsmålet: "Hvor innovativt er projektet for jer?"

Den gennemsnitlige score er 3 (i nogen grad), og der er ikke forskel på Mål A og Mål B projekter. På det regionale niveau er der heller ikke store forskelle. Kun projekter i Region Hovedstaden synes at være mindre innovative end i de øvrige LAG'er.

Tabel 15: Innovationsscore fordelt på Regioner

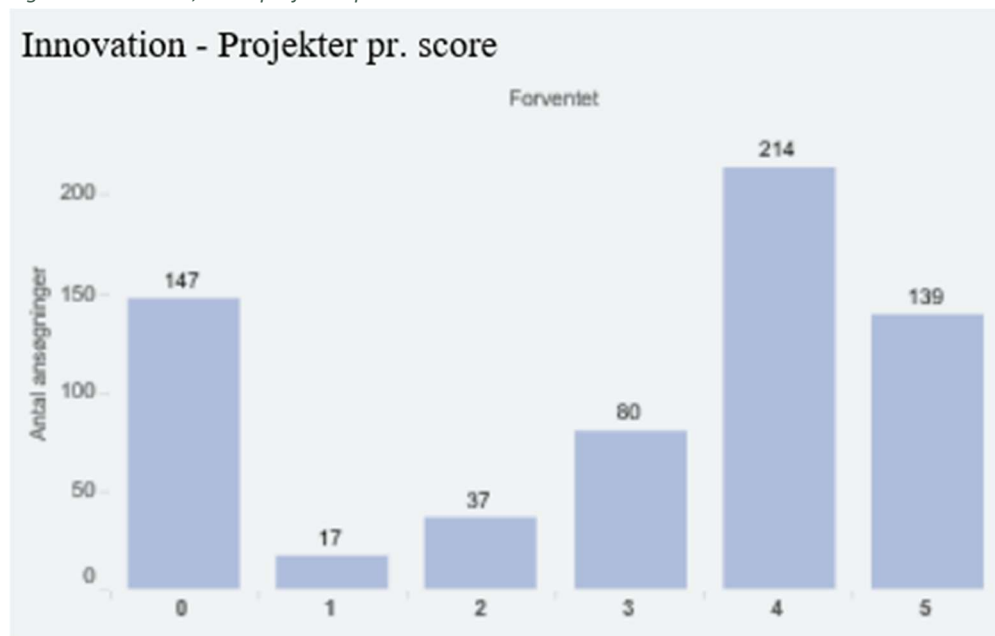
Region	Alle tilsagn	
	Antal	Gnm. score
Region Hovedstaden	70	2,6
Region Midtjylland	121	2,9
Region Nordjylland	147	3,1
Region Sjælland	102	3,1
Region Syddanmark	195	3,0

Note: Alle projekter, som har modtaget tilsagn i perioden 2015-2016 (igangværende og afsluttede). Gennemsnitlig scoren viser projektholders angivelse af projektets nyhedsværdi på en skala fra 0-5 til spørgsmålet: "Hvor innovativt er

projektet for jer?"

Ser vi på, hvordan innovationsscorerne fordeler sig (antal projekter, der har fået hver score), ser vi imidlertid, at et relativt lille antal projekter (80 stk.) har fået innovationsscore 3. Tværtimod har 139 projekter ud af 635 tilsagn fået scoren 5 (i meget høj grad) og 214 projekter har fået scoren 4 (i høj grad). Innovationsscoren fordelt på projekter vises i Figur 7 nedenfor. I den anden ende af skalaen har 147 projekter fået scoren 0 (på ingen måde). Der er således en tendens til, at projektholderne enten anser deres projekt for at have stor eller meget stor nyhedsværdi eller slet ingen.

Figur 7: Innovation, antal projekter per score

Note: Alle projekter, som har modtaget tilsagn i perioden 2015-2016 (igangværende og afsluttede). Grafen viser antallet af projekter, som har angivet en score mellem 0-5 på spørgsmålet: "Hvor innovativt er projektet for jer?"

Det har været diskuteret på en af de gennemførte workshops, at fokus på prioriteringskriteriet innovation kan være i modstrid med andre prioriteringer, for eksempel prioriteringskriteriet Samarbejde. En meget innovativ projektholder vil ikke nødvendigvis indgå i samarbejde med andre aktører. Projektet kan derfor score højt på innovation, men lavt på Samarbejde. Det synes ikke at være et generelt problem, men de enkelte LAG'er må naturligvis vurdere løbende, om der skal ske justeringer i deres vægtning mellem hver ansøgningsrunde og i forlængelse heraf foretage de justeringer, der bedst muligt fremmer deres strategiske mål.

En anden interessant problemstilling angående rammevilkårene for innovationsprojekter fremhæves af LAG Djursland i deres årsrapport: "Udfordringen/barrieren er her regelsættet og administrationen, som absolut ikke tilgodeser projekter med konceptuel usikkerhed, men har fokus på rene gennemførselsprojekter, hvor alt til mindste detalje er beskrevet på forhånd. Innovative projekter risikerer derfor at gå tabt, da de ikke kan præstere faste og sikre budgetter på forhånd" (Kilde: Årsrapport LAG Djursland). Samme pointe blev fremhævet af LAG Småøerne og LAG Bornholm (Kilde: Workshops). LAG Småøerne fremhævede at projektadministrationen ikke tilgodeser den dynamik, som innovative projekter har, og hvor selv simple ændringer i budget og tidsplan kan tage meget lang tid at få godkendt.

4.7 SAMARBEJDSPROJEKTER MELLEM LAG'ER NATIONALT OG INTERNATIONALT

I hvor høj grad har samarbejdsprojekter bidraget til lokal udvikling?

Med samarbejdsprojekter refereres til EU's definition for samarbejdsprojekter under LEADER. Der menes henholdsvis "samarbejdsprojekter i en medlemsstat (interterritoriant samarbejde) eller samarbejdsprojekter mellem områder i flere medlemsstater eller med områder i tredjelande (tværnationalt samarbejde)" (REG (EU) 1305/2013, artikel 44). I en dansk kontekst vil det sige, at samarbejdsprojekter er enten to danske LAG'er imellem (interterritoriale samarbejdsprojekter) eller en eller flere danske LAG'er, der samarbejder med en international LAG. Der er således ikke tale om projektsamarbejde eller netværkssamarbejde, som omtalt i afsnit 4.5.

Det er ganske få samarbejdsprojekter mellem LAG'er nationalt og internationalt, der hidtil er iværksat. Der er 4 nationale samarbejdsprojekter mellem forskellige LAG'er, og der er 1 internationalt. Det er derfor kun i beskedent omfang, at samarbejdsprojekter har bidraget til den lokale udvikling.

To faktorer er nævnt som de primære grunde til, at der ikke er gennemført samarbejdsprojekter i nævneværdigt omfang:

1. Der ikke 100 % finansiering af LAG'erne til disse projekter. LAG'erne skal finde 50 % medfinansiering fra anden side, og det gør det vanskeligt for dem (Kilde: Workshops og Årsrapport LAG Djursland,
2. De gennemførte beskæringer af LEADER-indsatsen fra 2017 virker yderligere hæmmende for LAG'ernes incitament til at indgå i samarbejdsprojekter (Kilde: Workshops og Årsrapport LAH Himmerland,

Dernæst er der endnu ikke en funktion i PROMIS til brug ved ansøgning om samarbejdsprojekter mellem flere LAG'er, hvilket betyder, at vi ikke kan opfange effekterne på troværdigvis. Et eksempel herpå er at samarbejdsprojektet Etablering af Smags- og oplevelsesbygning på ny Årø Vingård bliver fjernet fra effektopgørelsen som outlier (se Bilag 3), fordi projektet fremgår to gange, hvilket vil medføre dobbeltælling af effekterne, og fordi de to projekters effektangivelse varierede kraftigt.

Det bør derfor overvejes, om der skal ydes 100 % finansiering til LAG'er for deltagelse i nationale og internationale projekter, og det skal overvejes, om der kan udvikles en funktionalitet i PROMIS til formålet.

Samarbejdsprojekter kan styrke videndeling mellem landdistrikterne både national og international og er en strategisk prioritet fra både dansk og EU's side. Men det er ikke lykkedes at sætte gang i ret mange af disse projekter på grund af de forhold, der er nævnt ovenfor. Et af dem er et samarbejde mellem de fynske LAGer SØM og MANK, samt LAG Småøerne og LAG Ærø + Langeland.

Et konkret eksempel på et samarbejdsprojekt mellem to LAG'er er indsat nedenfor:

Fælles fynsk LAG-projekt: Kystnære opholdspladser i Middelfart, Assens, Nordfyns, Kerteminde og Nyborg kommuner

Tilsagn: 500.000 kr.

Projektet skal ses som en videreførelse af Naturturismes Blå Støttestrukturer Fyn rundt. Der er tale om et samarbejdsprojekt, der involverer alle kommuner i LAG MANKs område, samt Nyborg i LAG SØMs område. Bag projektet står en arbejdsgruppe bestående af de fem involverede kommuner, de fem lokale turistorganisationer samt LAG SØM og LAG MANK. Ansøger fremhæver, at etablering af Blå støttestrukturer Fyn rundt – topmoderne naturpladser med shelterfaciliteter langs kysten – åbner muligheder for at dyrke maritimt friluftsliv og naturturisme stort set hele året.

Pladser og faciliteter understøtter mange typer aktiviteter såsom vandring, kajaksejls, surfing, fiskeri og undervandsjagt, og bidrager dermed til at gøre Fyn til et område, der tiltrækker naturturister fra både ind- og udland såvel som borgere og tilflyttere med interesse for det maritime friluftsliv. Pladserne etableres på private og offentlige arealer i samarbejde med lodsejere, landsbyinteressenter og kommunerne. De vil bestå af shelter, muldtoiletbygning, kajakhus, sauna m.v. Shelterne har 2-9 sovepladser. Der er søgt midler i de to fynske storLAGere og i de involverede kommuner. Projektbudgetter er på 7,5 mio. kr. Udvikling Assens er den formelle ansøger.

Kilde: LAG SØM

4.8 SAMMENFATNING VEDR. OPLEVEDE BEGRÆNSNINGER FOR UDNYTTTELSEN AF LEADER

Der var enighed blandt deltagerne på de gennemførte workshops og fremgår tydeligt af årsrapporterne, at LEADER-principperne stadig virker, og at de er befordrende for, at der sker en udvikling i livet på landet, som ellers ikke ville finde sted. Det er forsøgt sammenfattet ovenfor vedr. de enkelte LEADER principper.

Det blev også drøftet på de enkelte workshops, hvilke forhold, der i dag og i den kommende tid kan ses som væsentlige begrænsninger, der tynger og vil tynde realiseringen af de potentialer, som LEADER indsatsen de facto rummer.

Følgende forhold blev fremhævet med forskellige kraft:

- Reduktionen i midler fra 2017
- Stigende bureaukrati i administrationen af LEADER
- Øget kontrol ifm. godkendelse af fakturaer og udbetalingsansøgninger

Den samlede effekt af disse tre begrænsninger er, at LAG koordinatorenes arbejde i stigende grad bliver administrativt og i mindre grad bliver proaktivt ift. opdyrkning af nye spændende projekter. På trods af de lettelser i sagsbehandling, som PROMIS har bidraget med, er administrationsarbejdet generelt taget til. Disse tilbagemeldinger bekræfter den tendens, der også blev rapporteret i slutevalueringen, og som ikke skal gentages her.

Det udtrykkes af flere LAG'er både i årsrapporter og på de gennemførte workshops. Her er nogle enkelte eksempler på de frustrationer, som LAG'erne oplever:

- LAG Småøerne: Småøerne mener, at LEADER-ordningens eksistensberettigelse er i fare pga. omfattende administrativt arbejde, sagsbehandling og administrationskrav (eksempler: manglende mulighed for acontoudbetaling til tilsagnshavere, det forhold, at revisionsudgifter ikke er tilskudsberettigede, det påfølgende behov for udlæg/finansiering (og udgifterne forbundet dermed) i den periode udbetalingsansøgningen behandles hos ERST - urimelig økonomisk belastning for frivillige og foreninger), nedskæring af LAG-midlerne. Småøerne mener ikke, at det er muligt at udleve LEADER-metoden i praksis under de forhold. P.g.a. dette kan LAG'en "stort set kun have fokus på projekttilskud og den tilhørende sagsbehandling og administration i forhold til LAG-reglerne. Denne bevægelse væk fra koordinering, facilitering og udvikling vil ikke kun gælde småøernes LAG, men også de øvrige LAG'er i Danmark. Dermed er intentionerne med LAG-programmet (de såkaldte LEADER-principper om bl.a. strategisk arbejde, netværk, samarbejde og lokalt engagement) i fare for at forsvinde i den danske LAG-indsats."
- LAG Bornholm: Samme pointe som ovenfor er fremført på workshop.
- LAG Himmerland: Udfordringer: Krav til ansøgere fra ERST og EU, udfordrer bottom-up, økonomisk reduktion ødelægger mulighed for netværksskabende og tværgående samarbejdsaktiviteter.

- Skive-Viborg: Udfordringer med LEADER er ofte af økonomisk art, og den byrde det udgør, at folk arbejder frivilligt efter normal arbejdstid, glemmes af myndigheder.
- THY MORS: Positivt: Mindre restriktiv specificeringsgrad af budgettet. Ansøgere ikke så bange for at blive straffet. Negativt: dokumentation af betaling, håndtering af rimelige priser, umulig procedure ift. håndtering af store anlægsprojekter.

En af konsekvenserne af den udvikling synes at være, at der i visse LAG-områder opleves en stigende frivilligheds-fatigue. Det vil sige en vigende interesse for som frivillig at beskæftige sig med LEADER, for eksempel i bestyrelsesarbejdet eller i øvrigt i samspillet mellem civilsamfundets lokale foreninger og LAG koordinatorene. Oplevelsen af, at LEADER er administrativt besværligt, at det er svært at ansøge, at beløbene, der kan modtages i tilskud er for små ift. besværet, at kontrol med fakturaer forsinker udbetalinger mv. medfører, at der er en negativ barriere, der skal overvindes, før LEADER budskabet kan sælges. Det gør arbejdet vanskeligt for LAG-koordinatorene.

Derfor ser vi også en stor indsats for at synliggøre LEADER-indsatsen og for at gøre den til en integreret del af det lokale udviklingsinstrumentarium. Netværkssamarbejde og partnerskaber er afgørende i den sammenhæng, som det også er nævnt tidligere, mens markedsføring bl.a. på de sociale medier (Facebook, Twitter Instagram, LinkedIn) er et andet instrument, som i stigende grad tages i brug for at gøre opmærksom på de gode historier og mulighederne i LEADER-indsatsen (Kilder: Workshops og årsrapporter).

Hvis LEADER indsatsen også i den resterende programperiode skal have en vigtig rolle at spille, er det nødvendigt, at dette mål kommunikeres ud politisk, og at der i det fornødne omfang også afsættes midler til formålet. Det kan i den forbindelse være værd at lytte til de LAG'er, der fremhæver behovet for at italesætte den gode historie og de positive muligheder, der ligger i et liv i landdistrikterne. Vi skal væk fra den negative myte om udkantsdanmark, og de sociale medier kan være et nyttigt instrument i den sammenhæng (LAG Nord, LAG SØM m.fl.). LAG Nord har også gjort brug af forskellige former for kreative møde- og konferenceformer for at bryde med traditionerne (Kilde: Workshop) og derigennem at bidrage til en positiv udvikling. Vi kan også lytte til forslaget fra en af LAG-koordinatorene om en re-vitaliseringskonference (Kilde: LAG Lemvig Skjern-Ringkøbing på Workshop), som omtalt ovenfor: Nyt liv i LEADER for at skabe nyt liv på landet.

4.9 INVOLVERING AF LAG'ER IFM. AIR 2017 OG AIR 2019

Det blev i Evalueringsplanen for LEADER-indsatsen under LDP 2014-2020 diskuteret, hvordan involveringen af LAG'erne i forbindelse med AIR 2017 og AIR 2019 kunne ske.

Med henvisning til Rådets forordning 1303/2013, artikel 33, stk. 1, 1. skal en lokal udviklingsstrategi styret af lokalsamfundet som minimum omfatte følgende elementer: f) en beskrivelse af strategiens forvaltnings- og kontrolordninger, der dokumenterer den lokale aktionsgruppes evne til at gennemføre strategien, **og en beskrivelse af specifikke ordninger for evaluering (evaluators fremhævnings).**

Med henvisning til Rådets forordning 1303/2013, artikel 33, stk. 3: De opgaver, der udføres af de lokale aktionsgrupper, skal omfatte følgende: g) Overvågning af gennemførelsen af lokaludviklingsstrategien styret af lokalsamfundet og de støttede operationer og **gennemførelse af specifikke evalueringsaktiviteter, som er knyttet til denne strategi. (evaluators fremhævnings).**

Endelig med henvisning til Rådets forordning 1303/2013, artikel 35, stk. 1, skal støtte fra de berørte ESI-fondene til lokal udvikling styret af lokalsamfundet omfatte: d) driftsomkostninger i forbindelse med

forvaltningen af gennemførelsen af lokaludviklingsstrategien styret af lokalsamfundet, der består af driftsudgifter, personaleomkostninger, uddannelsesomkostninger, omkostninger i forbindelse med public relations, finansielle omkostninger samt **omkostninger i forbindelse med overvågning og evaluering af nævnte strategi, jf. artikel 34, stk. 3, litra g** (evaluators fremhævning).

Det blev besluttet af ERST i december 2016, at evalueringen under AIR 2017 skulle gennemføres centralt hos ERST Netværkscenteret. Det skyldes, at der ikke med udgangen af 2016 var allokert driftsmidler til LAG'erne specifikt til monitorering og evaluering eller var gennemført kapacitetsopbygning af LAG'erne til at varetage organisering af M&E, herunder til udarbejdelse af ToR for en evaluator, udarbejdelse af evalueringsspørgsmål mv.

I forbindelse med AIR 2019 kan en stærkere involvering af LAG'erne i selve forberedelse og ledelse af evalueringssopgaverne overvejes, især hvis der er tilvejebragt ressourcer og kapacitetsopbygning til LAG'erne til formålet.

For AIR 2019 kan der peges på tre forskellige modeller for organisering af den krævede evaluering af udviklingsstrategiernes fremdrift:

- a) En central model, svarende til den model, der er anvendt ifm. AIR 2017.
- b) En decentral regional model, hvor en klynge af LAG'er går sammen om at gennemføre en ekstern evaluering af egne udviklingsstrategier.
- c) En decentral lokal model, hvor hver enkelt LAG får ansvaret for at gennemføre den eksterne evaluering af egne udviklingsstrategier.

Fordele og ulemper (ikke udtømmende) ved de tre modeller er sammenfattet i tabellen nedenfor.

Tabel 16: Mulige modeller for organisering af evaluering ifm AIR 2019

Model for involvering af LAGer	Fordele	Ulemper
Central model	<ul style="list-style-type: none"> - Relativ høj omkostningseffektivitet. - Sikkerhed for fokus på centrale, politiske evalueringsspørgsmål. - Ensartet evaluering af alle LAG'er. - Nemt at generere resultater på programniveau. 	<ul style="list-style-type: none"> - Risiko for fokus på evaluering på centrale og ikke på regionale eller lokale politiske spørgsmål og problemer. - Ejerskab for evaluering vil være begrænset hos LAG'er.
Regional model	<ul style="list-style-type: none"> - Mulighed for fokus på vigtige regionale problemer og udfordringer. - Ensartet evaluering af alle LAG'er i regionen/klyngen. - Relativt nemt at generere resultater på programniveau. - Relativt stort ejerskab over evalueringen i regionen/klyngen. 	<ul style="list-style-type: none"> - Relativt lav omkostningseffektivitet. - Behov for koordinering på tværs af LAG'er i regionen/klyngen. - Behov for koordinering fra centralt niveau i ERST.
Lokal model	<ul style="list-style-type: none"> - Mulighed for fokus på vigtige lokale problemer og udfordringer i LAG'en. - Generering og brug af vigtig læring for den enkelte LAG - Stort ejerskab over evalueringen i LAG'en. 	<ul style="list-style-type: none"> - Lav omkostningseffektivitet. - Behov for koordinering fra centralt niveau i ERST. - Vanskeligt at sikre ensartede evalueringer. - Vanskeligt at generere resultater på programniveau.

De mulige modeller blev drøftet på de gennemførte workshops, men der var ikke en ensartet holdning til, hvilken model, der vil være mest hensigtsmæssig. Det blev dog konkluderet på flere workshops, at det er vigtigt, at der tages stilling til spørgsmålet i god tid, sådan at valget af model bliver åbent og ikke tvunget af omstændighederne, for eksempel på grund af tidspres eller andet.

LAG'erne opfordrer derfor ERST til at åbne diskussionen tidligt, evt. allerede i løbet af 2017, således at en beslutning kan tages i god tid, før arbejdet skal gennemføres i foråret 2019.

5 KONKLUSIONER OG ANBEFALINGER

I dette kapitel præsenteres først de overordnede konklusioner og dernæst de konkrete anbefalinger, der udspringer af evalueringen.

5.1 KONKLUSIONER

Evalueringens væsentligste konklusion i forhold til opnåede resultater er, at der kan svares positivt på det centrale fælles følgende evalueringsspørgsmål og det programspecifikke danske evalueringsspørgsmål:

- **I hvilket omfang har interventioner under landdistriktsprogrammet støttet lokaludviklingen i landdistrikterne?**
- **I hvilket omfang har interventioner under landdistriktsprogrammet styrket den økonomiske udvikling i landdistrikterne?**

Det fælles evalueringsspørgsmål skulle besvares med hjælp af de vurderingskriterier, der er indsat i tabellen nedenfor, og som i tilfredsstillende grad er opnået:

Tabel 17: Opfyldelse af vurderingskriterier

Vurderingskriterium	Opnået
Serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret	
Adgang til serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret	
Befolkningen i landdistrikterne har deltaget i lokale aktiviteter	
Befolkningen i landdistrikterne har draget fordel af lokale aktiviteter	
Beskæftigelsesmulighederne er forbedret med lokale udviklingsstrategier	
Landdistriktsarealet og befolkningen i landdistrikterne omfattet af LAG er øget	

LEADER-indsatsen i Danmark indfrier således fem af de af DG AGRI opstillede succeskriterier for at kunne svare bekræftende på det fælles evalueringsspørgsmål 17. Da LEADER-indsatsen på nuværende tidspunkt dækker en samlet landdistriktsbefolkning på 2.338.592 personer (2014), mens akse 3 og 4 i 2007 dækkede en befolkning på i alt 2.892.913 personer (Kilde: Epinion, slutevaluering 2007-2013) er der i praksis ikke tale om, at befolkningen i landdistrikterne dækket af LAG er øget. Det skal dog tilføjes, at alle kommuner, der er udpegede som mulige LAG-kommuner, er omfattet af ordningen, og at denne indikator i vid udstrækning er møntet på lande, hvor LEADER indsatsen endnu ikke er fuldt udrullet.

Det er derfor vores klare vurdering, at operationer under LEADER-indsatsen i høj grad har bidraget til at støtte lokaludviklingen i landdistrikterne (fælles evalueringsspørgsmål 17).

Endvidere viser evalueringen, at LEADER-indsatsen i tilfredsstillende grad har bidraget til økonomisk udvikling og jobskabelse i landdistrikterne (supplerende dansk evalueringsspørgsmål). Denne konklusion retfærdiggøres ved, at der er skabt ny økonomisk omsætning i landdistrikternes små og mikrovirksomheder for 33 mio. kr. om året 3 år efter projektets afslutning, hvor af noget er opnået, og noget endnu ikke er realiseret, jf. ex

post-evalueringens nøgletal for omsætningsforøgelse (PROMIS; Epinion (a), 2016). Der er endvidere skabt 118 nye jobs, mens 201 jobs er fastholdte.

Fratrækkes den omsætning og den jobskabelse, der også ville være skabt uden tilskud, er nettogevinsten 15,4 mio. kr. i øget omsætning, 69 nye fuldtidsjobs og 118 fastholdte fuldtidsjobs som direkte beskæftigelseseffekter. Det giver en pris på ca. 285.000 kr. brutto for *hver nye fuldtidsjob* vurderet på tværs af alle 192 afsluttede projekter eller 488.000 kr. med fradrag af den kontrafaktiske værdi. Indregnes en afledt effekt med en multiplikatorfaktor på 1,5 (Anvendt i Registeranalysen fra ERST i 2016 og i ex post evalueringen) får vi i alt brutto 295 nye fuldtidsjobs og netto 173 (69 direkte og 104 afledte jobs). Prisen per fuldtidsjob er på 114.000 kr. brutto og på 195.000 kr. netto, og med de mange fastholdte jobs som en gratis sidegevinst. Det er meget tilfredsstillende vurderet i forhold til opgørelserne i den forrige programperiode (både i ex post evalueringen og i CFL-rapporten). Det forventes endvidere, at beskæftigelseseffekterne øges, når der skal rapporteres fra projektholderne efter 2 år. Det er en positiv udvikling.

Endvidere har LEADER-indsatsen bidraget positivt til alle de indikatorer, der er benyttet til at vurdere bidraget til udviklingen i landdistrikterne.

Det er også en overordnet konklusion, at LEADER-principperne alle stadig virker efter hensigten desuagtet LAGerne bekymrer sig over levedygtigheden i LEADER-indsatsen generelt under indtryk af de reducerede bevillinger fra 2017 og et øget administrativt arbejde for koordinatorene. Dette synspunkt er udtrykt kraftigt i årsberetninger, i interviews og på den gennemførte workshops.

Når det er fremhævet, skal det også nævnes, at LAG'erne demonstrerer begejstring på projektniveau, og der genereres mange meget interessante og visionære projekter i de danske landdistrikter på grund af LEADER-indsatsen.

LEADER-indsatsen begrænses dog - som anført - af de netop gennemførte nedskæringer. De færre penge til rådighed vil naturligvis reducere indsatsen og effekterne de kommende år.

Nedskæringerne synes også at true det frivillige arbejde, der udgør en grundsten i LEADER-indsatsen, både blandt bestyrelsesmedlemmer/formænd og i civilsamfundet i øvrigt blandt de frivillige i foreninger, organisationer og klubber.

Der er behov for fornyet begejstring og optimisme i arbejdet for at udviklingen skal fortsætte. Ellers bliver det for meget af det samme, der skabes de næste år. Der er behov for at forny indsatsen og tænke LEADER ind i nye sammenhænge, hvor LEADER principperne kan slå rod og betyde nyt og bedre liv på landet.

5.2 ANBEFALINGER

Følgende anbefalinger kan opstilles med afsæt i evalueringens konklusioner.

1. PROMIS og BTAS

Der skal gøres en indsats i ERST for at sikre, at fejl elimineres i PROMIS, og for at data for projektøkonomi bliver 100% samstemmende mellem BTAS og PROMIS. Der skal ske en opretning af de nuværende økonomiske data i PROMIS, hvor det er nødvendigt. Tastefejl skal rettes, og det bør sikres, at sagsbehandlerne får den fornødne instruks og tid til at sikre, at data er præcise og rigtige både i BTAS og i PROMIS. Der bør samtidig gennemføres et kvalitetscheck af indtastninger for øvrige effektindikatorer, særligt i de oplagte outliers.

2. LAG-koordinatører og bestyrelsens rolle i datavalidering

Det er af afgørende betydning for fortsættelsen af LEADER-indsatsen, at effekterne af arbejdet kan dokumenteres. Det er derfor også af stor betydning, at projekternes effekter gøres op så realistisk som muligt både i ansøgninger og i slutrapporter. Derfor skal LAG-koordinatører og bestyrelser tage deres arbejde med vurdering af projektholderes forventede og realiserede effekter meget seriøst, og der skal ske justeringer af disse effekter, hvis der er behov for det. Det skal bemærkes, at der ikke er fordel for ansøgere ved at puste forventede effekter op, ligesom der heller ikke er sanktioner i tilfælde af at angivne effekter ikke er realiserede. Dette sidste betyder dog ikke, at man skal forholde sig til effekterne på en ukritisk måde, hverken som ansøger eller som koordinator og bestyrelsesmedlem.

3. LAG-koordinatører og bestyrelsens rolle i reduktion af dødvægt

Det er endvidere vigtigt, at der gøres en aktiv indsats i LAG bestyrelserne for at reducere dødvægtstabet under LEADER. Det gælder især for Mål A projekter. En mulig vej ud af den nuværende situation er at øge risikoniveauet i projekterne, idet der typisk vil være mindre eller ingen dødvægt, hvis den økonomiske risiko i projektet er høj.

4. PROMIS-indikatorer

Der er behov for at revurdere de indikatorer, der i dag benyttes i PROMIS, sådan at eksisterende indikatorer forklares bedre end i dag, og ved at der identificeres nye indikatorer, der bedre opsamler blødere effekter, for eksempel inden for de sociale og kulturelle effektområder. Der bør desuden indhentes/udvikles såkaldte effektnøgler, som lægges ind i PROMIS, som er nøgletal, der kan hjælpe ansøgere med at angive eksempelvis turismerelaterede indikatorer.

Dette arbejde bør gennemføres i tæt dialog med LAG-koordinatører, der allerede i dag sætter initiativer i gang for at udvikle indikatorporteføljen. Da der allerede er gennemført en præcisering af indikatorerne efter den periode, som dækkes af evalueringen, vil det som minimum være nødvendigt at vurdere om denne præcisering har været tilstrækkelig.

5. PROMIS-modul til indirekte og afledte effekter

Mange af de effekter, som LEADER-indsatsen skaber er indirekte og afledte i forhold til de direkte effekter af de enkelte projekter. Der er behov for at udvikle indikatorer, der kan indfange disse effekter, se også ovenfor, og der er behov for at skabe mulighed for, at disse indikatorer kan rapporteres i PROMIS, samtidig med at det sikres, at PROMIS ikke udvandes for så vidt angår de centrale direkte effekter.

6. Styrkelse af LAGernes muligheder for at deltage i EU-samarbejdsprojekter

Det kan overvejes at styrke LAGernes muligheder for at deltage i international samarbejdsprojekter. Det kan ske ved at yde 100% medfinansiering af LAGernes udgifter til sådanne projekter. Det kan også rent teknisk ske ved at udvikle et modul til PROMIS, sådan at det bliver nemmere (muligt) for LAGer at ansøge om nationale og internationale samarbejdsprojekter. Begge forhold har hidtil bremset deltagelsen i internationale samarbejdsprojekter.

7. LAG-koordinator erfaringsudveksling

Det er vigtigt, at LAG-koordinatorerne får mulighed for at udveksle erfaringer med hinanden på workshops eller seminarer, hvor der er afsat tilstrækkelig tid til, at man kan komme i dybden med emnerne. Der er mange emner at tage fat på til en sådan erfaringsudveksling. To vigtige er a) Hvordan arbejder LAG-koordinatorerne med deres bestyrelse, bl.a. i brugen af PROMIS, b) Hvilken rolle skal LAG-koordinatoren spille for at LEADER-indsatsen bliver en succes, og hvordan udfyldes denne rolle

(fokus på tæt dialog med ansøger, fokus på generering af gode projekter og opsøgende arbejde el.a.)?

8. Konference til revitalisering af LEADER i Danmark

De seneste beskæring af LEADER-indsatsen fra 2017 (30%) har skabt en negativ stemning blandt flere LAG'er, og det fremhæves, at det frivillige arbejde bag LEADER-indsatsen lider skade. LEADER-indsatsen betragtes som en stor succes og netop det frivillige arbejde er en væsentlig faktor bag ved de resultater, der opnås. Skrider lysten til at gå ind i arbejdet med LEADER, forsvinder grundlaget for indsatsen også. Derfor kan der være grund til at følge et råd fra en af de gennemførte workshops om at organisere en revitaliseringskonference, hvor der kan gives en energi-indsprøjtning til området og skabes fornyet begejstring.

6 LITTERATURLISTE

- BEK nr 1835, Bekendtgørelse om oprettelse og drift af lokale aktionsgrupper under hav- og fiskeriudviklingsprogrammet og under landdistriktsprogrammet for perioden 2014-2020 af 22/12/2015 Gældende (Driftsbekendtgørelse for lag og flag)
- Det danske landdistriktsprogram, version 3.1, LFST, december 2016
- EUROPA-PARLAMENTETS OG RÅDETS FORORDNING (EU) Nr. 1305/2013 af 17. december 2013 om støtte til udvikling af landdistrikterne fra Den Europæiske Landbrugsfond for Udvikling af Landdistrikterne (ELFUL) og om ophævelse af Rådets forordning (EF) nr. 1698/2005Regulering 1303/2015
- EUROPA-PARLAMENTETS OG RÅDETS FORORDNING (EU) Nr. 1303/2013 af 17. december 2013 om fælles bestemmelser for Den Europæiske Fond for Regionaludvikling, Den Europæiske Socialfond, Samhørighedsfonden, Den Europæiske Landbrugsfond for Udvikling af Landdistrikterne og Den Europæiske Hav- og Fiskerifond og om generelle bestemmelser for Den Europæiske Fond for Regionaludvikling, Den Europæiske Socialfond, Samhørighedsfonden og Den Europæiske Hav- og Fiskerifond og om ophævelse af Rådets forordning (EF) nr. 1083/2006
- Evalueringsplanen for LEADER-indsatsen under LDP 2014-2020, AIR 2017, Morten Kvistgaard, december 2016
- Guidelines Evaluation of LEADER/CLLD, Evaluation Helpdesk for Rural Development, 21. February 2017
- KOMMISSIONENS GENNEMFØRELSESFORORDNING (EU) Nr. 808/2014 af 17. juli 2014 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EU) nr. 1305/2013 om støtte til udvikling af landdistrikterne fra Den Europæiske Landbrugsfond for Udvikling af Landdistrikterne (ELFUL)
- *LAG'ernes erhvervsudviklingstilgang og LAG-midlernes stimulering af innovation af iværksætter i landdistrikterne*, Center for Landdistriktsforskning (CLF), Syddansk Universitet, 2017 udarbejdet af Villy Sjøgaard og Annette Aagaard Thuesen
- Vejledning til projekter med LAG og FLAG tilskud, 8. november 2016, ERST
- Slutevaluering af det danske landdistriktsprogram 2007-2013, Akserapport – Akse 3 & 4, Epinion (a), december 2016
- Slutevaluering af det danske landdistriktsprogram 2007-2013, Tværgående rapport, Epinion (b), december 2016

7 BILAG

Bilag 1 Præsentation fra workshops

AIR2017 workshop

Evaluering af LEADER indsatsen
2015 og 2016

Morten Kvistgaard
mkv@evaluators.eu

Dagens program

- 10.00 – 10.10: Velkomst og introduktion til dagens workshop: Hvad vi vil opnå, og hvordan resultaterne fra workshoppen bruges? Morten Kvistgaard
- 10.10 – 10.15: Præsentation af deltagerne – kort tour de table. Alle
- 10.15 – 11.00: Evaluering af EU's landdistriktspolitik: Hvorfor gør vi det, hvordan gør vi det, og hvad får vi ud af det? Morten Kvistgaard
- 11.00 – 11.15: Kaffe/te/telefon/ryge og mailpause
- 11.15 – 12.00: Fremdriften i strategiimplementeringen: LAG VIBORG-SKIVE Præsentation og diskussion.
- 12.00 – 13.00: Frokost
- 13.00 – 14.30: Plenumdiskussion:
 - Virker LEADER principperne?
 - Hvilke begrænsninger er vi tyngtet af i udnyttelsen af LEADER potentialerne?
 - Hvilke udfordringer står vi overfor i 2017 og fremover, hvad gælder udviklingen i landdistrikterne og i brugen af LEADER?
 - Hvad kan vi gøre for at forbedre vilkårene for og resultaterne af LEADER indsatsen?
- 14.30 – 15.00: Sammenfatning og afslutning. Morten Kvistgaard

Formål med dagens workshop

- at *informere* LAGerne om EU's krav til evaluering af EU's landdistriktspolitik, herunder af LEADER indsatsen, og hvad ERST gør i forbindelse med årsrapporten for 2015 og 2016
- at indsamle *viden* om fremdriften i implementeringen af de lokale udviklingsstrategier som supplement til LAGernes årsberetninger og data i PROMIS
- Drøfte hvordan LEADER indsatsen kan styrke sit bidrag til udviklingen i landdistrikterne?

Evaluering af EUs landdistriktspolitik

1. Hvorfor gør vi det?
2. Hvordan gør vi det?
3. Hvad får vi ud af?

Evalueringskrav til 2014-2020 LDP

- Årlige implementeringsrapporter 30 juni det efterfølgende år
- Udvidede AIR i 2017 (for 2015 og 2016) og i 2019 (for 2017 og 2018)
- Ex post evalueringen i 2023

Hvad gør vi i 2017?

- National evaluering gennemført af ekstern evaluuator for ERST
 - Baseret på PROMIS/BTAS
 - Årsberetninger
 - Workshops med LAGer
 - plus nogle få kvalitative interviews

Hvad gør vi i 2019?

- Evaluering af LEADER indsatsen på LAG-niveau gennemført af LAGerne selv
 - Kompetenceopbygning
 - Ressourcer
- National evaluering på program-niveau af ERST som i 2017

Hvorfor gør vi det?

- Kommissionens formål:
 - LEADER indsatsens bidrag til opfyldelse af programmets målsætninger fra LAG niveau via LEADER-indsats til LDP
 - Programmets bidrag til målsætningerne for EU's landdistriktspolitik og EU's strategi for en smart, bæredygtig og inklusiv udvikling
 - Effektfulde projekter og value for money
- Det anbefales, at LEADER indsatsens administration og organisering evalueres

Hvordan gør vi det?

- Fokus på LEADER indsatsen indeholdt i landdistriktspolitikens prioritet 6: *Fremme af social inklusion, fattigdomsreduktion og økonomisk udvikling i landdistrikterne.*
- Fokusområde 6B har titlen: *Fremme af lokal udvikling i landdistrikterne.*

Fælles evalueringsspørgsmål nr. 17

- *I hvilket omfang har (interventioner under) landdistriktsudviklingsprogrammet støttet lokaludviklingen i landdistrikterne?*

Evalueringskriterier

1. Serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret
2. Adgang til serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter er forbedret
3. Befolkningen i landdistrikterne har deltaget i lokale aktiviteter
4. Befolkningen i landdistrikterne har draget fordel af lokale aktiviteter
5. Beskæftigelsesmulighederne er forbedret med lokale udviklingsstrategier
6. Landdistriktsarealet og befolkningen i landdistrikterne omfattet af LAG er øget

Resultat-indikatorer

- Resultatindikator 22: Andel (%) af befolkningen i landdistrikterne, der er omfattet af lokale udviklingsstrategier. Det danske mål i LDP 2023 er 50,87%
 - 31.12.2016: 2.338.592 (i 26 LAG's kommuner) ud af 3.534.088 (byområder med $x \leq 49.999$) = 66,17%
 - 31.12.2016: 2.338.592 mod måltal i 2023: 2.213.227 (ændret opgørelsesmetode)
 - 2.338.592 personer ud af den samlede befolkning på 5.748.769 = 40,68% forskellig fra 60% i 2013. 70% af arealet er dækket af LAG.
- Resultatindikator 23: Andel (%) af befolkningen i landdistrikterne, der drager fordel af serviceydelser og lokal infrastruktur i landdistrikter. Det danske mål i 2023 er 5,06% og 220.000 personer, der drager fordel af forbedrede serviceydelser og infrastruktur i landdistrikterne
 - 31.12.2016: 243.844 personer = 6,9 % ud af 3.534.088 personer, og 110,8 % ift. måltal for 2023 på 220.000 personer
- Resultatindikator 24: Antal nye fuldtidsarbejdspladser skabt i støttede projekter (LEADER). Det danske mål i 2023 er 411 (rev. 1137) nye arbejdspladser brutto
 - 31.12.2016: 105 brutto, 59 netto med 8,6% af rammen.
 - Prognose for samlet program: 1.216 brutto, 684 netto.

Output-indikatorer (1)

- O18: Befolkning omfattet af lokale aktionsgrupper (antal mennesker) Mål: 2.213.227 personer i 2023
 - 31.12.2016: 2.338.592 = 105,7% iff 2023 mål
- O19: Antal etablerede lokale aktionsgrupper. Mål: 26
 - 31.12.2016: 26 = 100%
- O20: Antal LEADER-projekter, der modtager støtte
 - 31.12.2016: 172

Output-indikatorer (2)

- O21: Antal samarbejdsprojekter under LEADER, der modtager støtte
 - 31.12.2016: ???
- Antal projekter/initiativer støttet af Lokale udviklingsstrategier
 - 31.12.2016: 172 projekter
- Andel (%) af LDP udbetalinger til LEADER projekter i forhold til de samlede LDP udbetalinger
 - 31.12.2016: 16.417.997 kr. udbetalt (ud af 144.654.900 kr. i tilsagn) ud af xxx.xxx.xxx kr. udbetalt samlet under LDP

Komplementære resultatindikatorer (1)

- R2 – Ændring i landbrugets produktionsværdi (output) per AWU (FA 2A)
 - 2016: 0
- R13 – Forøgelse i effektiviteten af vandforbruget i landbruget i LDP støttede projekter (FA 5A)
 - 2016: 0
- R14 – Forøgelse i effektiviteten af energiforbruget i landbruget og i fødevarerindustrien i LDP støttede projekter (FA 5B)
 - 2016: 0

Komplementære resultatindikatorer (2)

- R15 – Fornyelig energi produceret i støttede projekter (FA 5C)
 - 2016: 0
- R18 – Reducerede udledninger af metan og NO₂ (FA 5D)
 - 2016: 0
- R19 – Reducerede ammoniak-udledninger (FA 5D)
 - 2016: 0
- 2.793.002 kr. til klimaeffekter ud af 104.165.386 kr. i samlede projektkostninger = 2,7%
- 2.346.979 kr. til miljøeffekter ud af 104.165.386 kr. i samlede projektkostninger = 2,3%
- Samlet 5.139.981 kr. = 5% til klima og miljøeffekter

Dansk evalueringsspørgsmål

- I hvor høj grad har LEADER-indsatsen bidraget til økonomisk udvikling i landdistrikterne?
- Kriterie: Den økonomiske udvikling er øget som følge af LEADER-indsatsen

Indikatorer for støttede mål A projekter

Omsætning første driftsår (kr.):

- 2016: 18.988.736 kr. = 803.802 kr. pr. 1 million kr. i tilskud

Bruttoværditilvækst (kr.):

- 2016: 56.898.506 kr. = 2.408.541 kr pr. 1 million kr. i tilskud

Resultat før skat (kr.):

- 2016: 21.235.759 kr. = 898.920 kr. pr. 1 million kr. i tilskud

Hvad får vi ud af det?

- Bedre dokumentation for opnåede resultater
- Mulighed for bedre at udvikle gode projekter
- Større politisk bevågenhed (medvind)
- Ultimativt: Flere penge til LEADER-indsatsen

Plenumdiskussion

- LEADER-metodens principper: Virker de?
- Begrænsninger for udnyttelsen af LEADER?
- Udfordringer for udnyttelsen af LEADER i de kommende år?

LEADER metodens formål

- Sikre en høj grad af lokal borgerinddragelse og -indflydelse på udviklingen
- Skabe sammenhæng mellem de mange lokale udviklingstiltag
- Overføre viden og erfaringer fra landdistrikt til landdistrikt

LEADER principperne 1

- *Lokale partnerskaber*
- I hvor høj grad har de lokale partnerskaber bidraget til at løse udfordringer i lokalsamfundet?

LEADER principperne 2

- *Områdebaseret tilgang*
- I hvor stort et omfang har inddragelsen af lokale sociale, kulturelle og naturmæssige ressourcer bidraget til den lokale udviklingsproces?

LEADER principperne 3

- *Bottom up-tilgang*
- I hvor høj grad har bottom-up tilgangen bidraget til lokalt medejerskab over problemløsning, projekter og aktiviteter?
- I hvor høj grad har bottom-up tilgangen bidraget til levedygtige beslutninger?
- I hvor høj grad har bottom-up tilgangen bidraget til lokal forankring?

LEADER principperne 4

- *Tværsæktoriel tilgang*
- I hvor høj grad har en tværsæktorel tilgang været benyttet?
- I hvor høj grad har en tværsæktorel tilgang været befordrende for udviklingen af lokalområdet?

LEADER principperne 5

- *Netværkssamarbejde*
- I hvor høj grad har netværkssamarbejde været benyttet?
- I hvor høj grad har en netværkssamarbejde været befordrende for udviklingen af lokalområdet?

LEADER principperne 6

- *Innovative strategier*
- I hvor høj grad har LEADER indsatsen støttet innovation i lokalområderne?

LEADER principperne 7

- *Samarbejdsprojekter mellem LAGer nationalt og internationalt*
- I hvor høj grad har samarbejdsprojekter bidraget til lokal udvikling?

LEADER principperne 8

- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har været tilstrækkeligt synlig i lokalområdet?
- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har bidraget tilstrækkeligt til tiltrækning af relevante projekter set i lyset af LAG strategiens målsætninger, eksempelvis om Innovation, Samarbejde og andet?
- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har været tilstrækkeligt hjælpsom og understøttende ifm formuleringen af ansøgninger?
- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har været tilstrækkeligt hjælpsom og understøttende i forbindelse med gennemførelsen af projekterne?
- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har været tilstrækkeligt proaktiv i formidling af de gode historier og som inspirator for videre udvikling og replikation af gode projekter og succeshistorier?
- I hvor høj grad oplever LAGen, at den har været tilstrækkelig initiativrig ift generering og udvikling af samarbejde på tværs af LAG regionalt, nationalt, internationalt?

Tak for idag! Kom godt hjem!

Bilag 2 Interviewpersoner

Tabel 18: Gennemførte interviews

Interessent	Interviewperson
Sammenslutningen af Danske Småøer, formand	Dorthe Winther
Ringkøbing-Skjern Kommune, Leder af Analyse og Ekstern Udvikling	Ann Elisabeth Bjerrehøj
Holbæk Kommune, Naturmedarbejder / Fælles-skaber - konsulent for frivillighed og lokaldemokrati	Bente Meehan
LAG Koordinator, LAG Midt-Nordvestsjælland	Nynne Friis
LAG Koordinator, LAG Bornholm	Hans Jørgen Jensen
LAG koordinator, LAG NORD	Tove Fønss
LAG Koordinator, Udvikling Stevns	Thomas Christensen
Projektholder, MD – ApS (Insektproduktion, casestudie)	Martin Rokholm Dahl

Note: Følgende interessenter er kontaktet, men har ikke haft tilstrækkelig indsigt i implementeringen af LAG-ordningen de senere år til at ønske at deltage (relevans) eller har ikke besvaret invitationen (ingen respons). Alle interessenter uden respons er rykket minimum én gang. Kommunernes Landsforening (relevans), SDU (relevans), KU (relevans), Danske Regioner (ingen respons), Landdistrikternes Fællesråd (ingen respons), Stevns Kommune (ingen respons).

Bilag 3 Outliers

Outliers er enkeltstående projekter, der har en ukarakteristisk høj effektangivelse, og som derfor kan antages at være enten fejlagtigt indtastet af projektholder, være fejlagtigt opgjort eller indeholde en høj grad af afledte effekter, som ikke isoleret set kan tilskrives tilskuddet el.lign. Hvad angår opgørelsen af målopfyldelsen, kan en outlier også være et projekt med en kunstigt høj målopfyldelsesgrad (realiserede effekter sammenholdt med forventede effekter) foranlediget af, at der ikke er indhentet forventede effekttal for projektet. Det skyldes, at de tidligste projekter er ansøgt via et papirskema, som ikke i samme omfang som PROMIS indeholdte spørgsmål til effektskabelse. Disse projekter er efterfølgende manuelt indtastet i PROMIS for at muliggøre ansøgers online afrapportering og for at opsamle data på realiserede effekter. Da målopnåelse opgøres som et samlet gennemsnit er enkelte af disse projekter ekskluderet for ikke at forvrænge billedet af den samlede målopfyldelsesgrad.

For derfor at få et mere retvisende billede af LEADER-indsatsens effektskabelse, er følgende 10 projekter ekskluderet fra effektopgørelserne.

Tabel 19: Outliers og andre projekter ekskluderet fra opgørelsen af effekter og analyse af målopfyldelse

Projekttitel	Begrundelse
Nyt tag til stuehus og lade, Øster Han Herreds Egnssamling (MLGP-R-15-0113)	700 nye kulturaktiviteter skabt for 100.000 i tilskud
"Høfde 90" International skulpturfestival (MLGP-R-15-0070)	54 kulturaktiviteter (0 forventet) og et tilskud på 92.175
Camp Adventure boardwalk og tårn - koncept- og designudvikling (MLGP-E-16-0525)	350.000 personer, der forventes at gøre brug af ny/forbedrede servicefaciliteter for 253.125 i tilskud
Etablering af Smags- og oplevelsesbygning på ny Årø Vingård (MLGP-E-15-0011)	500.000 personer i lokalområdet med adgang til ny/forbedrede servicefaciliteter for 396.600 i tilskud
Etablering af Smags- og oplevelsesbygning på ny Årø Vingård (MLGP-E-15-0081)	50.000 personer i lokalområdet med adgang til ny/forbedrede servicefaciliteter for 408.389 i tilskud
Forprojekt til udvikling af turistattraktion (MLGP-E-15-0186)	25 bibeholdte jobs som resultat af et forprojekt med 405.596 i tilskud
Fremtidens Digitale Turismeservice i Sønderjylland (MLGP-R-15-0071)	30.000 flere overnatninger (0 forventet), på et tilskud på 321.270
Fremtidens Digitale Turismeservice i Sønderjylland (MLGP-R-15-0082) 2015-05-10	30.000 flere overnatninger (0 forventet), på et tilskud på 96.129
Delprojekt/fase 1: Nyt restaurationskøkken til Bramslevgaard Herregårdspension (MLGP-E-15-0027)	2500 flere overnatninger skabt pga. et køkken for et tilskud på 228.000
Den Gamle Købmandsgård Whisky Lager (MLGP-E-16-0543)	500 flere turistsengepladser etableret for et tilskud på 53.271

Da to af projekterne figurerer dobbelt med forskellige effektangivelser og/eller forskellige tilskud, er der imidlertid tale om eksklusion af 8 unikke projekter. Et af disse projekter, Etablering af Smags- og oplevelsesbygning på ny Årø Vingård, er indtastet dobbelt, fordi der er tale om et samarbejdsprojekt samfinansieret af hhv. LAG Småøerne og LAG Vejen-Billund, hvilket resulterer i dobbelttælling af effekter. På grund af stor variation i effektangivelserne er begge projekter imidlertid udeladt af opgørelsen.